

Bartha Ákos

A FAJVÉDŐ PÁRTTÓL A NEMZETI RADIKALIZMUSIG

Bajcsy-Zsilinszky Endre pályaképe 1926 és 1931 között*

I. rész

A Fajvédő Párt színeiben induló Bajcsy-Zsilinszky Endre 1926 végén sikertelenül próbálta megtartani 1922-ben még kormánypártiként megszerzett derecskei mandátumát, majd 1927 novemberében – anyagi okok miatt – az eredmény ellen indított petícióját is kénytelen volt visszavonni.¹ Ugyanebben az időszakban egykori lapja, a *Szózat* is megszűnt, a kampány során szerzett tüdőcsúcshurutját² hónapokon át kényszerült kezelteni, év végén pedig a Magyar Országos Véderő Egylet éléről is távozott. A fajvédő politikus parlamentből történő kibukását – annak összes vonzatával együtt – az életút egyik fontos, eddig kevés figyelemben részesült „sorseseeményének” tartom.³ A személyes életút viszontagságainak hátterében a nagypolitika átrendeződése, a radikális jobboldali csoportok térvesztése és a Bethlen István miniszterelnök neve által fémjelzett, a nemzetközi elvárásoknak sokkal inkább megfelelő konzervatív-liberális vonal megerősödése állt. S bár az 1922 és 1926 közti évekkel ellentétben 1926 és 1931 között Bajcsy-Zsilinszkynek nem volt lehetősége az országházban képviselni nézeteit, ebben az időszakban vált propagandistából karakteres politikussá.⁴ Innen magyarázható

---

* A kutatást a Magyar Tudományos Akadémia Posztdoktori Kutatói Programja támogatta. Befogadó intézmény: Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

¹ Vö. *Ruszoly József*: Derecske és Tarpa: Bajcsy-Zsilinszky Endre választási küzdelmeinek történetéhez 1. Napjaink 25. (1986) 7. sz. 22–25.; *Bartha Ákos*: Fajvédelem vidéken: Bajcsy-Zsilinszky Endre derecskei mandátuma (1922–1926). In: *Vidéktörténet 1. Életvilágok és társadalmi gyakorlatok a 18–20. században*. Szerk. Csikós Gábor et al. Bp. 2017. 189–228.

² *Vigh Károly*: Bajcsy-Zsilinszky Endre 1886–1944. A küldetéses ember. Bp. 1992. 84–85.

³ Az új kezdetet mint „sorseseeményt” értelmezi *Tengelyi László*: *Élettörténet és sorseseemény*. Bp. 1998. 194–203. Vö. „Minden sorseseemény olyan új és kezdetben teljességgel *önidegen* értelmet szül, amelyet önazonosságunk újólagos rögzítése révén igyekszünk – több-kevesebb sikerrel – megragadni és ismét csak a *magunkévá tenni*.” [Kiemelések az eredetiben – B. Á.] Uo. 199.

⁴ *Gyurgyák János*: *Magyar fajvédők*. Bp. 2012. 131.

tanulmányom időkerete is, mely a Bajcsy-Zsilinszkyvel foglalkozó szakirodalom „lap-centrikus” megközelítése helyett (például „Előörs-korszak”), az 1926 és 1931 közti időszakot állítja a fókuszba.⁵

E pályaszakasz értelmezéséhez ki kell térjek a politikai aréna mozgásainak Bajcsy-Zsilinszkyre gyakorolt hatására, bemutatva azokat a személyeket, akik a húszas évek végén – különböző módokon – figyelemreméltó hatást gyakoroltak a meglehetősen nehéz természetű politikus-publicistára. A hozzájuk fűződő viszonyon túl, visszatérő jelleggel kell szólnom Bajcsy-Zsilinszkynek – az extenzív szakirodalom ellenére eddig össze nem gyűjtött – publicisztikai munkásságáról, az elemzés végpontjaként pedig mérlegre teszem az 1930-ban alapított saját politikai alakulat (Nemzeti Radikális Párt) programját és ideológiáját. A Fajvédő Pártból érkező politikus nézeteire a tárgyalt időszakban általában az „ellentmondásos” és az „eklektikus” jelző használatos; ez a megállapítás igaz a sok mindennel (személyes sérelmekkel, politikai kötődésekkel stb.) terhelt, gyakorta egymással is diskurzust folytató memoáriródalomra is. A pontosabb látülethez korabeli források és publicisztikák nagyszámú bevonása szükséges.

A Fajvédő Párt agóniája

A „Fajvédő Párt”-ként ismert Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt 1924 októberében bontott zászlót azon fajvédő politikusok vezetésével, akik előző év augusztusában kiváltak a kormánypártból. A kormány jobboldali ellenzékéeként fellépő alakulat sorsa a Zsilinszky testvérek viszonyán keresztül is megközelíthető. Zsilinszky Endre és Zsilinszky Gábor kapcsolata az 1924-es nyomdászberharc idején mérgesedett el, jóllehet még nem véglegesen.⁶ Az *Est* szerint a Stádium

⁵ Lásd például az alábbi részletes, Bajcsy-Zsilinszky egyes cikkeit hasznosító, ám a kényes kérdéseket nem bolygató, Vigh Károly 1992-es kötetét (gyakorta szófordulataiban is) ismétlő tanulmányt *Farkas Kornél: Bajcsy-Zsilinszky Endre belpolitikai nézetei 1928–1931 között. Valóság* 49. (2006) 6. sz. 46–73.

⁶ Erről tanúskodik egy közösen megtett autótúr (Budapest–Révfülöp) említése édesanyjának 1927. október 29-én írt levelében. Endre az 1929-es tarpai választásokkor is igénybe vette öccse segítségét, de az 1930-ban megjelent Nemzeti Radikalizmus is a Stádium kiadónál jelent meg. Gömbös miniszterelnöksége alatt azonban útjaik elváltak. „Még a temetésekre sem engedem, hogy eljőjj.” – jelentette ki az ellenzéki politikus 1932. október 31-én. A fennmaradt további gyér számú levél alapján kapcsolatuk még ennél is tovább romlott. Endre hol testvére pénzügyi segítségének elmaradását emlegette fel (az egész család vonatkozásában is), hol sértőnek nevezte Gábor ilyen irányú

vezérigazgatója (Zsilinszky Gábor) általában „kereskedelmi szempontokat kívánt érvényesíteni és azt akarta, hogy a nyomda vezetése és üzeme a szerint igazodjék, hogy gyakorlatilag milyen módon lehet az üzemet jövedelmezőbbé tenni”, míg bátyja számára „politikai és egyéb szempontok voltak irányadók. A nézeteltérések rendszeresen azzal végződtek, hogy Zsilinszky Gábor deferált.”⁷ Az 1924-es sztrájk (vagy kizárás) alatt Gábor a kormányerők és a laptulajdonosok által forszírozott újság-bojkott pártján állott,⁸ míg Endre az ez idő tájt tárgyalt szanalási javaslat miatt létfontosságúnak tartotta, hogy megjelenjen a *Szózat*, mivel szerinte „ez oly végzetes és sorsdöntő ügy”, amely „eldönti félszázadra az ország sorsát, és amely végzetesen befolyásolja Magyarország fejlődését”.⁹ A nézetkülönbségek addig fokozódtak, mígnem Zsilinszky Gábor 1925 elején otthagyta a lap igazgatóságát.¹⁰ A fordulat mögött a korabeli sajtó a két fivér fent említett „elvi és anyagi természetű” konfliktusát sejtette, aminek következtében Gábor eladta részvényeit, a lap pedig kormányközeli kézbe került.¹¹ Más megvilágításba helyezi az ügyletet Gábor egyik, Endrének írt magánlevele. A fiatalabb testvér szerint „megállapítást nyert, hogy Ti éppen úgy kerestétek Kleb-el [Klebelssberggel – B. Á.] a szindikátusi megállapodáshoz való lehetőséget, mint mi, mint én. Árulás tehát vagy mindkét részről történt, vagy egyikről sem [...] Az annak idején megkísérelt részvényeladás is ugyanazt célozta, a kormánnyal való nexust, amit Ti most kerestek, s amire szerintem Nektek szükségetek is van.” Ezután Gábor kifejtette,

---

próbálkozásait. Bajcsy-Zsilinszky levelezése. Vigh Károly összeállítása Lackó Mihály segítségével. (Gépelte másolatok.) MTA BTK TTI Könyvtár. Az elhidegülésben szerepet játszhatott, hogy Gábor sohasem tisztázta bátyja szerepét Áchim L. András – Endre politikai ellenfelei által újra és újra felmelegített – 1911-es halálában. *Talpassy Tibor – Vigh Károly*: Bajcsy-Zsilinszky Endre a pálkövei törpebérlő. A pálkövei Bajcsy Zsilinszky-bérlet története. (A Veszprém megyei múzeumok közleményei 8.) Veszprém 1970. 229–230.

⁷ Zsilinszky Endre és Zsilinszky Gábor elvi harca a Stádium nyomdáért. *Az Est*, 1925. február 8. 7.

⁸ Vasárnap véget ért a nyomdászsztrájk. *Az Est*, 1924. május 6. 7. Az ügyszöveg részletesen lásd *Bódy Zsombor*: Egy bérharc dramaturgiája. Esettanulmány. In: *Munkástörténet – Munkásantropológia*. Szerk. Horváth Sándor – Pethő László – Tóth Eszter Zsófia. Bp. 2003. 36–52.

⁹ A napilapok szindikátusa nyilatkozik a Szózatról és a Népről. *Pesti Hírlap*, 1924. május 6. 4.

¹⁰ Zsilinszky Gábor kilépett a „Szózat” igazgatóságából. *Az Est*, 1925. január 4. 8.

¹¹ Zsilinszky Gábor kilépett a „Szózat” igazgatóságából. *Békésmegyei Közlöny*, 1925. január 6. 3.; Miért kellett Zsilinszky Gábornak távoznia a Stádium vezérigazgatói székéből? *Békésmegyei Közlöny*, január 29. 1.; Hogyan szanalják a „Szózat-ot és „A Nép”-et. *Népszava*, 1925. május 9. 12. A Szózat „megszelídítését” a Tisza-bizottság (mint „a háború előtti kormánypárt politikai maradványa”) biztosította volna tőkével. Ismét új fordulat van a Stádium-nyomda sorsában. *Az Est*, 1925. május 24. 10.

hogy a híresztelések ellenére „havi 10–25 millióig terjedő” [kb. 800–2000 P – B. Á.], fizetése nem túlzó, s a lapnak nyújtandó újabb hitelekért nem hajlandó tovább kockáztatni a Stádium miatt így is jócskán megcsappant vagyonat és egzisztenciáját.¹² Testvérét féltve arról is értekezett, hogy „a játék nemcsak ellenem, hanem Ellened is megy. Hiszen nyíltan beszélnek, hogy az egyik Zsilinszky »kirúgását« követni fogja a másiké. Hogy a vezér [Gömbös – B. Á.] Téged még kevésbé szeret, mint engem, ezt csak a Te naiv szemeid nem veszik észre. Nem veszed észre, hogy zálogosítja el részvényeidet a visszaválthatóság minden reménye nélkül? Ezért az emberért kár feláldozni testvéredet” – fogalmazott az ekkor még Bethlen mellett érvelő Gábor.¹³ Bajcsy-Zsilinszky ennek ellenére kitartott „vezére” oldalán, sőt még 1926 nyarán is védte az épp külföldön tartózkodó „Gömbös Gyula erős, puritán, a legnagyobb ellensége által is elismerten intakt egyéniségét” *Az Est* támadásaival szemben.¹⁴

A baloldali és a liberális sajtó tehát a jelek szerint okkal feltételezte Klebelsberget a lap – később ideiglenesnek bizonyuló – pénzügyi szanalása mögött,¹⁵ noha más források a Stádium csőd-közeli helyzetéről szólnak és egy „zsidó érdekeltségű pénzcsoport” jelentkezését vélik a háttérben. A „keresztény” szanalás érdekében „az ÉME részvényjegyzési akciót indított, és csakugyan sikerült megakadályozni a cég eladását.”¹⁶ Gábor jóslata is valósággá lett, még ha formálisan nem is „rúgták ki” testvérét a *Szózat* éléről. Zsilinszky Endre 1925. március 13-i, Gömbös Gyulának címzett levelében mindenesetre arról számolt be, hogy „a mai napon” elszakította „az összes szálakat e lappal”,¹⁷ noha Gömbös csak 1925 októberében

¹² Az átszámításért és a szövegre vonatkozó hasznos megjegyzéseierért ezúton köszönöm meg Zeidler Miklós segítségét.

¹³ Zsilinszky Gábor keltezés nélküli levele Zsilinszky Endrének. Bajcsy-Zsilinszky levelezése. MTA BTK TTI Könyvtár. A harmincas évek első felében Gábor már Gömbös köréhez tartozott, amit Endre nehezen élt meg. Rövid portréjához lásd *Bartha Ákos*: Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai szocializációja és 1919 előtti ideológiai portréja. *Történelmi Szemle* 58. (2016) 230.

¹⁴ Nyilatkozat. *Budapesti Hírlap*, 1926. július 16. 7.

¹⁵ Fajvédelem részvénytársasági alapon. *Népszava*, 1925. június 7. 10.; Klebelsberg Kunó és a fajvédők. *Népszava*. június 13. 9.; *A Szózat* eladásának titkaiból. *Pesti Napló*, 1925. június 19. 6. Gábor még 1930-ban is vett (3980 db) Stádium-részvényt öccsétől, összesen 5373 Pengő értékben. Zsilinszky Gábor Zsilinszky Endrének írt elismervénye. 1930. február 15. Bajcsy-Zsilinszky levelezése. MTA BTK TTI Könyvtár.

¹⁶ *Ungváry Krisztián*: A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944. Pécs–Bp. 2013. 154.

¹⁷ Zsilinszky Endre Gömbös Gyulának. 1925. március 13. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. cs. 1 d. Zsilinszky Endre. *Budapesti lapok*. 1926.

vette át a *Szózat* irányítását, Bajcsy-Zsilinszky MOVE miatti leterheltségére hivatkozva.¹⁸ A főszerkesztői pozíciót Zsilinszky bizalmi embere, Kádár Lehel vette át a lapnál, „Gömbös Gyula megbízása alapján”.¹⁹ A volt főszerkesztő cikkei ettől fogva ritkultak, de nem tűntek el a *Szózat* hasábjairól,²⁰ sőt az utódlap, a tiszavirág életű *Magyar Újság* is hozott tőle írást, például azt a nyilatkozatot, melyben cáfolta a Fajvédő Párt konfliktusát Gömbös Gyulával.²¹

A *Szózat* agóniája természetesen keveset kedves témája volt a liberális lapoknak, így a *Világ* arról számolt be nagy részletességgel 1925 augusztusában, hogy a fajvédő orgánus immáron csak nyolc oldalon jelenik meg, ráadásul reggel helyett délután, konkurenciát támasztva ezzel a „szomszédvár” *A Népek*.²² Az *Újság* néhány hónappal későbbi híradása szerint pedig „komoly körökben úgy tudják, hogy a fajvédők lapja az új szerkesztésben kissé elfordul a szélsőjobb irányzat felé.”²³ A *Szózat* végül különböző mentőpróbálkozásokat (például nyomdaváltás, oldalszámcsökkentés) követően 1926-ban szűnt meg.²⁴

A lapja körüli bizonytalanságok mellett Bajcsy-Zsilinszkynek 1925 végén a nyomdászberharc alatti viselkedéséért is felelnie kellett. Egyrészt a *Szózat* betiltása ellen írt fajvédő kiáltvány társszerzőjeként került bíróság elé, másrészt (mivel a kiáltványt közölte a lap) „sajtó útján elkövetett rágalmazás” miatt is meg kellett jelennie – a számára nem ismeretlen – Töreky Géza tanácsa előtt,²⁵ ahol végül egyhavi fogházra és ötmillió korona (kb. 400 P – B. Á.) pénzbüntetésre

¹⁸ Gömbös Gyula átvette a *Szózat* irányítását. *Szózat*, 1925. október 18. 10. Bajcsy-Zsilinszky ugyanekkor mondott le igazgatósági tagságáról is, lásd nyilatkozatát, melyben a külföldön tartózkodó Gömböst védi *Az Est* sikkasztási vádjával szemben. Nyilatkozat. Budapesti Hírlap, 1926. július 16. 7.

¹⁹ Gömbös Gyula a *Szózat* szerkesztését Kádár Lehelre bízta. *Világ*, 1925. október 18. 15.

²⁰ Még 1926. március 23-án is közli a lap parlamenti interpellációját. Vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre interpellációjára kijelentette Bud János pénzügyminiszter, hogy a Központi Anyagbeszerző Bizottság létesítése csak – terv. *Szózat*, 1926. március 23. 2.

²¹ *Magyar Újság*, 1926. december 28. 1. Ehhez lásd továbbá A fajvédő párt bomlásának híre. Budapesti Hírlap, 1926. december 28. 5.

²² A *Szózat* hétfőtől kezdve délután jelenik meg. *Világ*, 1925. augusztus 8. 6.

²³ Ulain Ferenc lesz a *Szózat* főszerkesztője. *Újság*, 1925. október 16. 6.

²⁴ Részleteiben lásd Csütörtök délután nem jelent meg a *Szózat*. *Világ*, 1926. február 5. 2.; A *Szózat* ma már harmadízben nem jelent meg – pillanatnyi anyagi zavarok miatt. Uo. 1926. március 27. 3.

²⁵ Féja Géza emlékei szerint Zsilinszky és Töreky ellenforradalmi titkos társaságokból ismerték egymást, sőt Zsilinszky többször el is járt az író érdekében a bírónál (például a Viharsarok-per kapcsán). *Féja Géza: Lapszélre*. Bp. 1982. 158.

ítélték.²⁶ Bajcsy-Zsilinszky mint „becsületos magyar hazafi” és „önzetlen nacionalista harcos” értetlenül állt az ítélet előtt, és nyílt levéllel fordult az igazságügy-miniszterhez, de nem fellebbezett.²⁷ A bíróság döntése barátját, Kozma Miklóst is meglepte: „nem értem azt, hogy mi szüksége volt a kormánynak erre az ítéletre. Az ügyészség nem vádol ilyen esetekben, ha megfelelő utasítást kap” – tette hozzá, fontos adalékot szolgáltatva a korabeli igazságszolgáltatásról.²⁸ Az ellenzékiiség következményeit Bajcsy-Zsilinszky akkor is megtapasztalhatta, amikor 1926 júliusában a klebelsbergi kultúrpolitikát fajvédelmi látószögből kritizálta – immáron MOVE-elnökként – a *Magyarság* hasábjain.²⁹ Az MTI szükségét érezte ennek kapcsán három oldalon keresztül idézni a minisztert ért támadással szembeni élénk tiltakozást, melynek keretében „a nagy koncepciókat meg nem értő törpék” és „az alkotásra tehetetlen irigyek gyűlölködései” ellen ragadtak tollat kisgazdák és polgári iskolai tanárok.³⁰

Ami a Fajvédő Párt megszűnésének mozgató rugóit illeti, Kozma Miklós szerint ezek „kevésbé politikaiak, mint személyiek” voltak. A médiavezér Gömbös felelősséget hangsúlyozta, mert rosszul kezelte a párt erős egyéniségeinek (mindenekelőtt Zsilinszkynek és Eckhardt Tibornak) ambícióit.³¹ Az utókor emellett okkal mutat rá a társadalmi konszolidáció és a gazdasági rekonstrukció radikalizmust lohasztó hatására, valamint a párt alapvetően értelmiségi, középosztálybeli rétegpárt jellegére is.³²

²⁶ Vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre méltatlannak és megaláználak mondotta, hogy bíróság elé hurcoltatja a kormány. Szózat, 1925. december 5. 12.; A bank-oligarchia fölhízlalása a bíróság előtt. Szózat. december 6. 3.; Egyhónapnyi fogházra és ötmillió korona pénzbüntetésre ítélték Zsilinszky Endrét. Békésmegyei Közlöny, 1925. december 6. 2.; Zsilinszky Endrét az öszskormány megrágalmazásáért egyhónapnyi fogházra ítélték. Budapesti Hírlap, 1925. december 5. 11.

²⁷ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Nyílt levél az igazságügyminiszterhez. Szózat, 1925. december 11. 1–2. Idézetek Uo. 2.

²⁸ Kozma Miklós Bajcsy-Zsilinszky Endrének. 1925. december 6. Bajcsy-Zsilinszky levelezése. MTA BTK TTI Könyvtár.

²⁹ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Potemkin kultúrpolitika felé. Magyarság, 1926. július 8. 1–2. A népoktatás, a szociális szellem és a testnevelés fontosságáról értekezve kifejtette: „az erős és diadalmas emberfajok és nemzetek ösztönösen lenézik a tudományos racionalizmust.” Vö. továbbá *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Testnevelési politika. Magyarság, 1927. február 25. 1. Bajcsy-Zsilinszky amelletl érvelt, hogy többet kellene költeni a leventékre, a Nemzeti Stadionra és „egyéb pályák építésére” is. Uo.

³⁰ MTI Hírkiadás, (belpolitika, külpolitika) 1926. július 15. 10–12.

³¹ *Ormos Mária*: Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. I–II. Bp. 2000. I. 151.

³² *Püski Levente*: A Horthy-rendszer. H. n. [Bp.] 2006. 60.

Az 1926-os választásokon mindenesetre a párt színeiben Gömbös mellett csupán Borbély-Maczky Emil jutott be a parlamentbe, később hozzájuk csatlakozott (felvételt nyerve a pártba) Kontra Károly és Héjjas Iván. Az ismertebb (bukott) fajvédők közül Bell Miklós, Zsirkay János, Lendvai István a kudarc után visszavonult a pártpolitikától (noha fel-feltűntek később Bajcsy-Zsilinszky környezetében), Ulain Ferenc a kisgazdákhoz csatlakozott, Marsovszky György pedig a nyilas Festetics-pártot erősítette a harmincas években. Eckhardt Tibor a Magyar Revíziós Liga alelnöke lett, majd 1931-ben függetlenként került vissza a törvényhozásba, hogy aztán 1932 végétől a Kisgazdapárt elnöke legyen. Budaházy Miklós és Dánér Béla autóbalesetben veszítették életüket.³³ Másokra még komoly szerep várt: így a sokáig Gömbös és Bajcsy-Zsilinszky védőügyvédjeként (is) ténykedő, majd a Kállay- és a Sztójay-kormányban is miniszterségig jutó Antal István és az 1938 végén rövid ideig igazságügy miniszteri tárcát kapó Mikecz Ödön sem tűnt el a közéletből.³⁴

Sikertelen reformok a MOVE élén

Zsilinszky Endrét 1925 júniusában ünnepélyesen vitézzé avatták a Margitszigeten, 304 tiszt, többek közt Kozma Miklós és László Miklós tábornok (volt világháborús parancsnoka) társaságában.³⁵ Az avatás kapcsán vette fel édesanyja vezetéknevét, innentől fogva neve 1935-ig: vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre.³⁶ Nem mellékes, hogy tíz nappal vitézzé avatása előtt – immáron MOVE-elnökként – egyik vezetője volt a Horthy Miklóshoz, a várba szervezett „hódoló felvonulás”-nak, amely a kormányzó melletti hűséget volt hivatott demonstrálni a Beniczky-ügy idején.³⁷

³³ Tőlük Bajcsy-Zsilinszky érzelmdús nekrológiában búcsúzott. Vö. *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Budaházy Miklós és Dánér Béla. Előörs, 1930. szeptember 13. 5–6.

³⁴ *Gergeby Jenő*: Gömbös Gyula. Bp. 2001. 181–182.

³⁵ Vitézek avatása a Margitszigeten. Pesti Hírlap, 1925. június 23. 12. Hivatalosan közli: Budapesti Közlöny, 1927. november 15. 1.

³⁶ „Dr. Zsilinszky Endre Kálmán szarvasi születésű, ev. vallású, nőtlen, nemzetgyűlési képviselő, budapesti lakos családi nevének »Bajcsy Zsilinszky« [sic!] névre kért átváltoztatása az 1925. évi 231.883/IX. számú belügyminiszteri rendelettel megengedett.” – Budapesti Közlöny, 1925. június 26. 1.

³⁷ Hódoló felvonulás a kormányzóhoz. Pesti Hírlap, 1925. június 13. 5. A MOVE-elnök részvételre – és a „forradalmi destrukció” letörésére – buzdító körlevelét fakszimilében közli *Dósa Rudolfné*: A MOVE – egy jellegzetes magyar fasiszta szervezet. 1918–1944. Bp. 1972. 8. ábra.

Bajcsy-Zsilinszky 1925 januárjában lett az egyik meghatározó ellenforradalmi társadalmi egyesület, a MOVE ügyvezető elnöke, amit esélyként értékelt nagyszabású terveinek megvalósítására. Rosszul mérte fel a viszonyokat, hiszen a tényleges tisztek kényszerű kiválása a MOVE politikai súlyának csökkenéséhez vezetett (jóllehet az ellenforradalmi szervezetek informális hálózata megmaradt).³⁸ Az újdonsült elnök mindenesetre a rá jellemző nagy elszántsággal vetette magát a munkába; saját embereit (Petróczy István, Szeder János, Gálócsy Árpád) juttatva pozícióba a szervezetnél,³⁹ amelynek új – elnöksége alatt ugyan be nem vezetett, de később bizonyos elemeiben felhasznált – alapszabály-tervezetet is készített.⁴⁰ Az új elnök a „magyar faj” érdekében igyekezett a MOVE-t a csehszlovák Sokol mozgalom mintájára átszervezni, „háborút üzenve” azoknak a szövetségeknek, szervezeteknek, amelyek nem állnak keresztény-nemzeti alapon.⁴¹ Bajcsy-Zsilinszky országos méretű keresztény és nacionalista sport-szervezetben gondolkodott, amely burkolt katonai kiképzéssel enyhítené az ország – a trianoni békével ratifikált – katonai hiányosságait. Cserkészek, leventék, frontharcosok bevonását tervezte az általa vizionált ernyőszervezetbe, mely nemcsak stabil világnézeti talapzatot, de szükség esetén katonai erőt is jelentene. A MOVE 1927-es soproni sporthetén mondott beszédében a frontharcos szövetséget azért nevezte időszerűnek, mert úgy vélte, hogy a háborús szelekció jótékonynak mondott hatása felértékelte a hősök társadalmi-politikai szerepvállalását, s „a második magyar nemzetgyűlés szelleme egészben véve

³⁸ *Gergely J.*: Gömbös i. m. 171. Ugyanakkor Gömbös nem szakított a MOVE-val, tömegbázisként a továbbiakban is számított rá. *Vonyó József*: Gömbös Gyula. Bp. 2014. 120–121.

³⁹ *Kiss József*: Fajvédelemtől a nemzeti demokráciáig. Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai tervei a trianoni Magyarország megújulására (1918–1932). Doktori (PhD) értekezés. DE BTK. 2007. 141.

⁴⁰ Zsilinszky ötféle tagságot különböztetett volna meg, többek között a fegyveres testületek tagjai, illetve a 18 éven aluli fiatalok előtt is kinyitva a kapukat. *Dósa R.*: A MOVE i. m. 143. Egy levél tanúsága szerint az alapszabály-módosítás előmunkálatait meg is kezdte Pálkövén egy „5-ös bizottság”. Zsilinszky Endre Bende Máriának. 1927. augusztus 25. Bajcsy-Zsilinszky levelezése. MTA BTK TTI Könyvtár.

⁴¹ *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Nemzeti sportpolitikát! Szózat, 1925. augusztus 2. 1–2. Bajcsy-Zsilinszky a húszas évek elején a Nemzeti Sport részvénytársaságának végrehajtó-bizottságában is szerepelt, többek között Teleki Pál és Gömbös Gyula társaságában (Érdekes milliós részvényjegyzés. Pesti Napló, 1922. december 24. 21.), illetve a Magyar Labdarúgó Szövetség országos amatőr zsűrijébe is meghívták. Megalakult az országos amatőrszűri. Pesti Napló, 1926. december 2. 16. A jelölést megerősíti (több téves személyes adat társaságában) *Dénes Tamás – Sándor Mihály – B. Bába Éva*: A magyar labdarúgás története I-V. A profikorszak VB-ezüsttel (1926–1944). Debrecen 2014. II. 40.

antimilitarista volt”.⁴² Ezt a gondolatmenetet 1931-ben a parlamentben is megismételte.⁴³

A MOVE-elnök ambiciózus terve természetesen azonnal visszatetszést szült a baloldalon, ahol elsősorban a felelőtlennek tartott katonai szervezkedést és a közpénzből finanszírozott világnézeti nevelést nehezményezték.⁴⁴ Bajcsy-Zsilinszky a legitimista *Nemzeti Újság*ban reflektált az ellene és szervezete ellen indított „baloldali hajszára”.⁴⁵ Hitvallása szerint a MOVE „nem ártja magát politikába, de ha belső vagy külső ellenség bontogatni merészeli Magyarország falait, úgy a MOVE tagjai ököllel fognak sújtani az ellenre”.⁴⁶ Itt kell megjegyezni, hogy Bajcsy-Zsilinszky militarista szemléletű sportfelfogása egyáltalán nem volt új keletű jelenség. Már 1911-ben arról cikkezett a *Békésmegyei Közlöny*ben, hogy mivel a letűnt „harcias kor” után „a modern élet nem nyújtja a természetes akadályokat [...], nekünk magunknak kell ilyen akadályokat teremtenünk, hogy vérünk lüktetése meg ne lassudjon ereinkben.” Nem meglepő módon a rohamozó huszárok „gyönyörűségét” választotta szemléltető eszközül, kiemelve, hogy a „léleknélküli” kenyérharcban, „a modern élet egyoldalúságának ellen-súlyozására állították be az északi germánok a sportot, mint társadalmi intézményt”.⁴⁷ Zsilinszky – közel másfél évtizeddel később – hasonló szellemben lá-

⁴² *Bajcsy-Zsilinszky Endre: Frontharcosok. Magyarság, 1927. augusztus 31. 1–2. Míg a Magyar Újságnak 1926 őszén arról nyilatkozott (Vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre az „ellen-MOVE-ról”. Magyar Újság. 1926. október 19. 2.), hogy a frontharcosok MOVE-ba történő tömörítése foglalkoztatja, néhány évvel később úgy emlékezett, hogy a MOVE csatlakozott volna egy nagy frontharcos gyűjtőegyesülethez, mivel az egyeslet nacionalistább az átlag frontharcosnál és ezért nem lehet közös nevező. Bajcsy-Zsilinszky Endre: A magyar frontharcosok. Előörs, 1930. március 29. 1–3. Az ügyet fontosnak tarthatta, mert új pártját később fuzionáltatta a „Frontharcosok Egyesült Nemzeti Pártja”-val. Megtörtént a fúzió a Nemzeti Radikális Párt és a Frontharcosok Egyesült Nemzeti Pártja között. Előörs, 1931. május 17. 3–4.*

⁴³ A háborús ifjúság „az élet legnagyobb és alapjában véve legeredményesebb kiválasztással dolgozó iskoláját járta végig [...]. Annak, aki belenéz a magyar életbe, konstatálnia kell, hogy ezt a háborús ifjúságot gyalázatosabban nem kezelték sehol Európában, mint Magyarországon.” – Képviselőházi Napló. (a továbbiakban: KN) 1931. X. 412. (1932. júl. 1.)

⁴⁴ *f. l.*: „A suba külseje és belseje. Népszava, 1926. március 28. 7.; *f. l.*: „Move és cserkészlet”. Népszava. 1926. április 10. 5. A politikusnak – amíg tehet – a parlamentben is reagálnia kellett a baloldali kritikákra. *Idézi Dósa R.: A MOVE i. m. 142.*

⁴⁵ Bajcsy-Zsilinszky Endre válaszol a Népszavának. *Nemzeti Újság, 1926. április 9. 4.*

⁴⁶ A kormányzó Czegléd város hármassá ünnepén. *Nyírvidek, 1925. szeptember 1. 1.*

⁴⁷ *Zsilinszky Endre: A sportról. Békésmegyei Közlöny, 1911. március 30. 2–3. Vö. Bartha Ákos: Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai szocializációja i. m. 223.*

tott hozzá a MOVE országos keresztény és nacionalista sportszervezetté történő átalakításához.⁴⁸

Ambiciózus tervei ellenére már 1926 tavaszán „keserűséggel” állapította meg egy vidéki rendezvényen, hogy „ebben az országban, ahol mindennél fontosabb szerepe van a sportnak, nem fejlődhetett abban az arányban, mint más országokban, ahol nincs nemzeti hivatása. Hibás e tekintetben a kormányzat is – fogalmazott –, amely 28 milliárdot emésztett fel az Operával s ugyanakkor csak nehezen áldoz 2 milliárdot a nemzeti sport céljaira. Anyagi támogatás nélkül pedig csak akkor dolgozhatik egy ilyen társadalmi egyesület, ha maga a társadalom áldozhat rá. Erre azonban ma, annyi megpróbáltatás után nem lehet számítani – tette hozzá. Ebből következően a kormányzatnak kötelessége „támogatni a nemzeti sportot, hogy betölthesse azt a hivatását, amelyet az angol sport töltött be a világháborúban”. Bajcsy-Zsilinszky kifejtette továbbá, hogy „amióta elnöke a MOVE-nak, már megkezdte ezt a fejlesztő és összeforrasztó munkát. Az egyesületek száma 17-ről 50-re emelkedett. Most első feladat: a szervezés. A szervezésben van fegyelem s a fegyelemben erő. Olyan erővé akarja fejleszteni a MOVE-t, amely előtt meghajlik mindenki.” E nyilvános fórumon hangsúlyozta azt is, hogy „a MOVE-ban csak nemes gondolkodású keresztény magyar polgárnak van helye”.⁴⁹ Talán már ekkor érezte, hogy elképzeléseit nem fogja tudni véghezvinni, mindenesetre a következő évben lemondott az elnökségről. Ennek okait a nyilvánosság előtt elemezve egyrészt arról vallott, hogy „nem sikerült illetékes körökkel” elfogadtatnia, miszerint a MOVE hivatott „az erősen nacionalista frontharcosokat a maga kereteiben tömöríteni”, másrészt nem sikerült meggyőznie a kormányt a „magyar sport nemzetvédelmi és honvédelmi sorsdöntő jelentőségéről” és nagyvonalúbb támogatásáról. Harmadrészt pedig ellenzékiiségével sem kívánt terhe lenni a szervezetnek.⁵⁰

⁴⁸ *Vigh K.*: Bajcsy-Zsilinszky i. m. 78–80.

⁴⁹ Move Esztergomi Sport Egyesület közgyűlése. Esztergom és Vidéke, 1926. április 22. 1–2.

⁵⁰ Lemondólevelét közli: Bajcsy-Zsilinszky Endre lemond a MOVE országos elnöki tisztségéről. Magyarország, 1927. december 4. 10.

Mentőövek

Ekkor már Bajcsy-Zsilinszky nem volt a törvényhozás tagja, lapja sem volt, sőt az is világossá vált, hogy az 1926-os derecskei választás érvényessége ellen indított petíciója eredménytelen marad. A törvényhozásból történő kibukás egzisztenciálisan is rendkívül érzékenyen érintette, éppen abban a ciklusban, melynek végére a képviselők fizetése elérte az európai élvonalat.⁵¹ Bajcsy-Zsilinszky állapotát érzékelteti, hogy Kozma Miklós egyik 1927. januári levele szerint „idealista” barátjának teljes vagyona ráment a közéletre, olyannyira, hogy már télkabátja sincsen.⁵² Nehéz helyzetét maga is megerősíti 1927 októberében édesanyjának írt levelében, ahol arról számol be, hogy mivel váltói sanyargatják, áttért az otthoni étkezésre. Mint írta: „rendes kenyérkeresetem még mindig nincs, a *Magyarság*ba írok hébe-hóba.”⁵³ Valamennyi jövedelme ezen felül rádióelőadásából lehetett, de bevétele összességében a megélhetésre is bajosan volt elegendő, nemhogy politikusi működést lehetett volna belőle finanszírozni.⁵⁴

E nehéz időszakra vonatkozóan tett Féja Géza egy elfeledett megállapítást 1982-es memoárkötetében: „Horthy nem feledkezett meg szegedi hívéről és bajtársáról, a tartalékos huszár főhadnagyot tényleges huszárszázadosá nevezte ki, szolgálaton kívüli viszonyban. Nem kellett szolgálnia, de rendszeresen élvezte a századosi fizetést. Zsilinszky ettől fogva zakója alatt viselte Horthy katonakabátját” – moralizált Féja, noha Bajcsy-Zsilinszky Horthyhoz fűződő hűsége a korábbiakat illetően sem kétséges.⁵⁵ Az előléptetést alátámasztják Bajcsy-Zsilinszky hagyatékának lovagias ügyekkel foglalkozó dossziéi, ahol a legkorábbi, 1938-as jegyzőkönyvben már mint „szds” szerepel (csakúgy, mint minden ezt

⁵¹ Ez havi 913 pengő jövedelmet jelentett. *Püski Levente: A Horthy-korszak parlamentje*. Bp. 2015. 410–411.

⁵² „Ezt az embert majdnem 7 évi közérdekű munkája után egyik sorscapás a másik után éri, amellet, hogy olyan naiv, mint egy gyerek és annyira nem tud magával törődni se egészségileg, se egyébként, mint ahogy csak az igazi idealisták nem tudnak.” – Kozma Miklós Ritoók Zsigmondnak. 1927. január 17. MNL OL K 429 14. cs. 5 d. Zsilinszky. Budapesti lapok.

⁵³ Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Bajcsy Máriának, 1927. október 29. Bajcsy-Zsilinszky levelezése. MTA BTK TTI Könyvtár. 199.

⁵⁴ Ünnepi beszéd a Kormányzó Úr Öfőméltósága névnapja alkalmából. Budapesti Hírlap, 1927. december 4.; vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre felolvasása (Rádióműsorok mindenfelől). Budapesti Hírlap, 1928. január 21. 10.; A MOVE szerepe a magyar testnevelésben. Ujság, 1928. január 27. 6.; A MOVE szerepe a magyar testnevelésben. Ujság, 1928. február 2. 8.

⁵⁵ *Féja G.*: Lapszélre i. m. 82.

követő esetben).⁵⁶ 1945-ben pedig az Ideiglenes Nemzetgyűlés Elnöksége „Bajcsi Zsilinszky Endre szkv. századost” [sic!] léptette elő „szolgálaton kívüli viszonyban vezérőrnaggyá”.⁵⁷ Bár magát a kormányzói intervenciót ezek a források nem erősítik meg, ha a kinevezés 1927-ben történt, mindez 240 és 287 P közti havi jövedelmet biztosított a lapszerkesztőnek, ami szerény, ám tényleges munka nélküli bevételnek tekinthető.⁵⁸

Bajcsy-Zsilinszky valódi munkakeresését mindenesetre nehezítette, hogy a húszas évek második felében a jobboldali radikális újságírók számára csupán egyes vidéki lapok, az MTI, a Magyar Országos Tudósító, rövid ideig a *Magyar Újság*, a *Magyarság* és az *Új Nemzedék* nyújtott esetleg megélhetést, vagy pedig „betagozódhattak más irányú lapok újságírói közé”.⁵⁹ Bár Talpassy Tibor szerint felkínálták számára a *Budapesti Hírlap* főszerkesztői állását, Bajcsy-Zsilinszky más orgánumoknál nem akart elhelyezkedni, „inkább egyes ingóságait zálogosította el.”⁶⁰ Hogy mégsem zárkózott el teljesen akár más beállítottságú lapoktól, a *Magyarságban* 1926 és 1928 között publikált közel kéttucat cikke bizonyítja. Vagyis a fajvédők által gyakorta támadott, legitimista napilapban kezdtek feltűnni a szabad királyválasztó zszurnalizta-politikus vezércikkei. Az egyes arisztokrata körök által pénzelt *Magyarsághoz* egykori kolozsvári diáktársa, Pethő Sándor volt a kapcsolata,⁶¹ akinek *Világostól Trianonig* című munkáját 1925 novemberében elismerően ismertette a *Szózatban* (ekkor még Szekfű Gyulát is méltatva).⁶²

⁵⁶ Jegyzőkönyv Földváry Andor és Bajcsy-Zsilinszky Endre lovagias ügyéről. 1938. augusztus 25. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (a továbbiakban: OSZKK). Bajcsy-Zsilinszky Endre lovagias ügyeire vonatkozó iratok. 28. fond. 2. 10. Sajnos sem ebben a paksamétában, sem a „Bajcsy-Zsilinszky Endre ellen folytatott becsületügyi eljárásra vonatkozó iratok”-ban (OSZKK 28. fond. 3.) nincsen 1938 előtti dokumentum.

⁵⁷ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Elnöksége. 654/1945. eln. sz. „Özv. Bajcsy-Zsilinszky Endréné Úrasszonynak” címzett levele. OSZKK 28. fond. 64. Bajcsy-Zsilinszky Endrere vonatkozó megemlékezések és emlékének ápolása során keletkezett egyéb iratok. (Ezután történt „nemzetvédelmi miniszterre” történő posztumusz kinevezése. Vö. Nemzeti Főtanács 61/1945. e. sz. kinevezése. Uo.)

⁵⁸ Az 1927-es tiszti bértáblához *Závodi Szilvia*: Életmód, életkörülmények és mentalitás a magyar katonatiszt-családoknál a 20. század első felében. Doktori (PhD) értekezés. ELTE BTK 2012. 70.

⁵⁹ *Sipos Balázs*: A politikai újságírás mint hivatás. Bp. 2004. 203.

⁶⁰ *Talpassy Tibor*: A holtak visszajárnak. Bp. 1971. 11.

⁶¹ Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Pethő Sándorhoz. 1934. okt. 21. OSZKK 28. fond. 105.

⁶² *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Világostól Trianonig. *Szózat*, 1925. november 1. 3. Zsilinszkynek korábban is lehetett nexusa egykori diáktársához, 1921 őszén például mindketten felszólaltak a Magyar Írók Szövetségének bizalmas sajtógyűlésén. A kurzus sajtóvezérei egymás között és egymás ellen. Pesti Napló, 1921. október 13. 2.

A kapcsolathoz további adalék Bajcsy-Zsilinszky *Magyarságnak* 1925 júniusában adott interjúja. A *Szózat* főszerkesztője a Beniczky-ügy kapcsán igyekezett differenciálni a különböző legitimista csoportok közt, megkülönböztetve ifjabb Andrassy Gyulát a volt belügyminisztertől.⁶³ Ekképp már nem teljesen meglepő, hogy a *Magyarság* 1926 februárjában (névtelen) vezércikkkel állt ki a halódó *Szózat* mellett, noha annak „sok célkitűzésével és gyermekded taktikájával nem érthetünk egyet, amelynek nem egy részletét ártalmasnak és irreálisnak tekinthettük” – fogalmazott Milotay István lapja.⁶⁴

Bajcsy-Zsilinszky sem osztotta mindenben a lap által képviselt nézeteket, ám az elvi ellentétek (zsidóság megítélése, Horthyhoz fűződő viszony) mellett több kapcsolódási pontot is találhatunk a legitimizmus és a fajvédelem között.⁶⁵ Ilyen a bármínemű forradalommal szemben hangoztatott reformkonzervatív hagyomány (például Széchenyi központi szerepe), a századfordulós agrárius gondolat, a történelmi hagyományok (például Szent István) tisztelete és a vallás kiemelt szerepe, jóllehet, a legitimisták kifejezetten a katolikus egyházat preferálták.⁶⁶ Pethőnek és körének komoly szerepe van Bajcsy-Zsilinszky száznyolcvan fokos és élethosszig tartó németellenes fordulatában is, amely már 1927 végén bekövetkezett, ráadásul bármiféle átmenet nélkül vonultatva fel a szinte teljes, haláláig meghatározó érvkészletet. „Nekünk Nyugat-Magyarország nem presztízskérdés: az élet kérdése. Mi nem mondhatunk le a történelmi határokról éppen ott, ahol a német koloszsussal érintkezünk, s nem engedhetjük behorpasztani a bordánkat éppen attól a hatalomtól, amely a csöndes kulturális beszüremkedés módszereivel félelmetesen csúszik előre országunk és nemzetünk szíve felé, és amellyel szemben ezer éven át

⁶³ Vö. Andrassy és Zsilinszky. 8 Órai Újság, 1925. június 7. 8.

⁶⁴ Egy harcos betegágyánál. *Magyarság*, 1926. február 5. 1.

⁶⁵ Bajcsy-Zsilinszky egyik első cikkét, melyben Ajtay József külpolitikai témájú írására reagált, az alábbi bevezetővel közölték: „Közöljük az érdekes és tartalmas fejtegetést anélkül, hogy nézeteivel mindenben egyetértenénk. (Szerk.)” – *Bajcsy-Zsilinszky Endre: Külpolitikai „hadijáték.”* *Magyarság*, 1927. február 11. 1–2. Bajcsy-Zsilinszky kritikával illetve a német–olasz közeledéstől való félelmet és nem osztotta „Ajtay József hitét a dunai népek tiszta önrendelkezésen alapuló békés megegyezésében” sem, mert szerinte az a trianoni keretek bebetonozását jelentené, pedig csak a történelmi Magyarország lehet a cél. Uo. Vö. *Ajtay József: Nagy Németország – Nagy Olaszország.* *Magyarság*, 1927. február 2. 1. Ajtay itt amellel érvelt, hogy „a magyar nemzetnek olyan politikát kell folytatnia, amely nem hozza összeütközésbe a nagyobb erővel, hanem azzal kapcsolatot létesítve, igyekszik az elérhető, viszonylag legjobbat valóra váltani.” Szerinte Magyarország „oly fontos tényezője a Dunavölgyének”, hogy ez megoldható.

⁶⁶ Vö. *Békés Márton: A legitimisták és a legitimizmus.* In: *A magyar jobboldali hagyomány.* Szerk. Romsics Ignác. Bp. 2009. 222.

kellett véres harcokban védekeznünk.” A háború elvesztésének ritka pozitívuma szerinte, hogy „Budapest megszűnt, és pedig örök időkre, a német impérium, a német kultúra és a német gazdasági hatalom előőrse lenni”. Vagyis Magyarország „gátat jelent az Ausztriával kiegészülni készülő új és minden eddiginél nagyobb és hatalmasabb német birodalom jogosulatlan, kelet felé való terjeszkedési elé” – fogalmazott Bajcsy-Zsilinszky 1927 végén.⁶⁷ 1928 tavaszán pedig már kettős, a „faji imperializmus” szolgálatába szegődött jobboldali és a kisantant zsoldjában álló baloldali német sajtótámadásról értekezett,⁶⁸ vagyis nem állja meg a helyét az a tétel, hogy „a németekben ekkor még csak belső, »biológiai« veszélyt látott”.⁶⁹

Aligha kétséges, hogy a fenti nézetek szöges ellentétben állnak Bajcsy-Zsilinszky korábbi elképzeléseivel.⁷⁰ A mértékkel kapcsolatban egyrészt új szellemi köre, a *Magyarság* szerkesztőgárdájával gyakorlatilag megegyező „napkeleti bölcsek” hatását említi a szakirodalom – méghozzá okkal.⁷¹ Itt kell hangsúlyozni, hogy Pethő olyan emberekkel ismertette meg Bajcsy-Zsilinszkyt, akiknek a fajvédő politikus maga valószínűleg sohasem kereste volna a társaságát. Ide tartozik a Tanácsköztársaság két egykori vezérkari főnöke, Tombor Jenő és Julier Ferenc, valamint Csetényi József, a *Pesti Hírlap* közgazdasági rovatának zsidó származású vezetője. Csetényi Bajcsy-Zsilinszky fordulata előtt egy évvel (1926 decemberében) fejezte be kötetét, melyben arról írt, hogy a „német törzsek” a napóleoni háborúk után egyre inkább egy össznémet birodalom bűvöletében éltek, mely terv szemben áll Magyarország „Duna-medencében” betöltött „történelmi hivatásával”.⁷² A „bölcsek” közül meg kell említeni rajta kívül Ajtay József nyugalmazott

⁶⁷ *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Osztrák-magyar Locarno? Magyarság, 1927. december 7. 1. Talpassy Pethő mellett Tombor Jenő és – a fajvédő – Kádár Lehel németellenességének hatását is valószínűsíti. *Talpassy Tibor*: A reggel még várat magára. Bp. 1981. 13.

⁶⁸ *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Német sajtótámadások. Magyarság, 1928. március 23. 1.

⁶⁹ *Ungváry K.*: A Horthy-rendszer i. m. 260. Ezt egyébként az Ungváry által citált mondat („E lap különben is egyik legszentebb hivatásának ismeri elindulása napjától kezdve: ráeszméltetni a magyarságot a német veszedelemre.”) közvetlen folytatása is cáfolja: „Arra is, ami idebent van, arra is, mely kívülről fenyeget.” *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: A német veszedelem. Előőrs, 1928. augusztus 26. 1–4. Ungvárynál a cikk közlésének dátuma is téves. Mindez a legújabb kiadásba is bekerült. *Ungváry Krisztián*: A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege. Diszkrimináció és társadalompolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944. Bp. 2016. 295.

⁷⁰ Vö. *Bartha Ákos*: Fajvédelem vidéken i. m.

⁷¹ Vö. A magyar Capitoliumon – Pethő Sándor válogatott publicisztikája. Szerk. Závodszy Géza. Bp. 2005. 19.

⁷² Csetényi a „Drang nach Osten” gazdasági (elsősorban vámpolitikai) eszközeit részletezte, ami ellen egy magyar–jugoszláv összefogásra épülő Duna-menti együttműködést javasolt. *Csetényi József*:

közigazgatási bírót, Balla Antal történész-publicistát és Békeffi László színházi szakembert, Lázár Miklóst, Bíró Gézát, valamint a Magyar Revíziós Liga később ügyvezető igazgatóját, Fall Endrét is.⁷³ Aligha lehet eltúlozni ennek az eleinte a Philadelphiában összegyűlő, később a Duna-part kávéházaiban „vándorló” asztaltársaságnak a hatását Bajcsy-Zsilinszky szellemi útkeresésében, világlátásának formálódásában.⁷⁴ Az agglegény politikus-újságíró életében egyébként is megkerülhetetlenek a kávéházak, hiszen a korszak értelmiségije jórészt itt cseréltek eszmét, illetve informálódtak a politika aktuális kulisszatitkairól.⁷⁵

A németellenes fordulatnak azonban volt egy politikai oka is, ami érdekes módon a Fajvédő Párt megalapításához vezethető vissza. A fajvédők ugyanis, bár ellenzékbe kerülve szinte ugyanazt hirdették külpolitika terén, mint a kormány (és nem utolsósorban, mint egységes párti frakcióként korábban saját maguk), mindez 1923 őszétől – komoly retorikai mutatóvonalok árán – erős kormánykritikával párosult. E feladat kivitelezésében Zsilinszky, a *Szózat* vezérpublicistája oroszlanrészt vállalt. Néhány évvel később Berlin visszafogottsága a magyar revíziós igények iránt, illetve Németország locarnói egyezmény (1925) szavatolta nyugati határa (vagyis a kelet felé irányuló „Drang” elméleti lehetősége) is arra sarkallhatta a magyar politikust, hogy igazítson a külpolitikai irányvonalon.⁷⁶ Ettől fogva Németországra regionális veszélyforrásként tekintett és következetesen elválasztotta Berlin revansizmusát Budapest revizionizmusától. 1930-ban arra figyelmeztetett, hogy „soha egy percre sem feledhetjük, hogy a német impérium szomszédságával e szomszéd túlsúlyával, a Duna völgyére nehezedő természetes

---

Magyarország összeomlásának és újjáépítésének világpolitikai jelentősége – Külpolitikai tanulmány. Bp. 1927. Bajcsy-Zsilinszky egyik Csetényire hivatkozó írása *Bajcsy-Zsilinszky Endre: Nyílt levél Mayer János földművelésügyi miniszterhez*. Előörs, 1929. szeptember 28. 1–4. Csetényihez lásd Zsidó lexikon (1929). (<http://www.elib.hu/04000/04093/html/szocikk/10937.htm>, letöltés 2016. szept. 9.) Julier hatásához *Bajcsy-Zsilinszky Endre: Görgei*. Előörs, 1930. augusztus 2. 1–3.

⁷³ *Vigh K.*: Bajcsy-Zsilinszky i. m. 88. Időnként ellátogatott a törzsasztalhoz – többek között – P. Ábrahám Dezső, Biernaczky Szilárd, Kelemen Kornél, Ligeti Ernő és Spectator (Krenner Miklós). Uo. Csetényire és Ajtayra a parlamentben is hivatkozott Bajcsy-Zsilinszky. KN 1931. III. 448. (1931. dec. 16.)

⁷⁴ *Talpassy T.*: A holtak i. m. 271.

⁷⁵ *Sipos B.*: A politikai újságírás i. m. 169. A kiterjedt memoáriróadalom alapján az alábbi helyszínek azonosíthatóak a – Szabó Dezső törzshelyeként is számon tartott – Philadelphia mellett: Pannonia, Carlton, Spolarits, Krisztina söröző, Hangli söröző, Horváth vendéglő, Modern kávéház. A „Filához” lásd *Saly Noémi*: A Krisztinaváros és a Philadelphia. Budapesti Negyed 12. (2004) 1–2. sz. 225–252.

⁷⁶ *Pritz Pál*: A fajvédők külpolitikai nézetei, 1918–1936. Századok 124. (1990) 653–659.

hatalmi nehézkedésével és művelődési egyoldalú befolyásával szemben védekezünk kell”.⁷⁷

A további kapcsolódási pontok miatt itt kell megjegyezni, hogy a náciellenes legitimisták a harmincas években – Bajcsy-Zsilinszkyhez hasonlóan – alkotmányvédelmet hirdettek, a történelmi alapokon nyugvó jogrendet hangsúlyozták és határozottan szemben álltak Gömbös diktatórikus elképzeléseivel. A tömegdemokrácia elutasítása esetükben sem volt összeegyeztethetetlen a szociális gondolattal (vö. „szociális népkirályság” eszméjével), a harmincas évek közepére pedig egy náciellenes alkotmányos közép-európai királyság lebegett szemük előtt. Pethő ráadásul – a középosztálybeli, értelmiségi legitimisták többségéhez hasonlóan és az arisztokratáktól eltérően – nem dinasztiahű royalista, hanem monarchista volt elsősorban, vagyis a királyság intézményének „politikai hasznosságát” hirdette.⁷⁸ A királyság hasznosságát értelemszerűen a szabad királyválasztók sem tagadták, csupán annak mikéntjéről és időszerűségéről gondolkodtak másképp. Bajcsy-Zsilinszky legitimistákhoz fűződő kapcsolatát a parlamentben is igyekezett tisztázni 1931 nyarán: „Engem sokféle ellentét választ el a magyar legitimistáktól, de meg kell vallanom, hogy éppen ezen a téren, a német veszedelemmel szemben való védekezés terén, egy öncélú Magyarország kiépítése felé való törekvésben, egy öncélú Duna-völgyének megalkotása felé való törekvésben igenis nagy közelséget érzek az ő gondolkozásukkal anélkül, hogy annak legitimista kihangsúlyozását elfogadnám.” – fogalmazott.⁷⁹

Útkeresés

Az eszmei közelségen és a közös élményeken túl Talpassy Tibor visszaemlékezései szerint más szerepe is volt Pethőnek Bajcsy-Zsilinszky pályáján. Szerinte ugyanis a Vass József népjóléti miniszterrel jó kapcsolatot ápoló publicista beszélte rá az ambiciózus minisztert, hogy ne a *Három millió koldus* című riportkönyvével épp

⁷⁷ *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Nemzeti radikalizmus. Bp. É.n. [1930] 143.

⁷⁸ *Békés M.*: A legitimisták i. m. Ráadásul a „magyar fajiság” hangoztatásától nem ódzkodó, integrista revizionista Pethőnek a Horthy-korszak elején voltak egészen fajvédő szellemben megírt munkái is. Vö. *A magyar Capitoliumon* i. m. 5–27.

⁷⁹ KN 1931. I. 278. (1931. aug. 1.)

berobbanó Oláh Györgyöt, vagy Makkai Jánost, hanem a pártpolitikailag épp szabad, ám további politikusi terveket dédelgető Bajcsy-Zsilinszkyt támogassa.

A sárvári csizmadia gyermekéből előbb kalocsai préposttá, majd munkaügyi és népjóléti miniszterre emelkedő Vass nem idegenkedett sem a nagytőke korlátozásától, sem a földreformtól, noha szándékainak mélységét nem ismerjük, mivel nem készült még biográfia Bethlen István változó összetételű kormányainak egyik legstabilabb miniszteréről, a miniszterelnök helyetteséről. Talpassy szerint Vass egyenesen miniszterelnöki álmokat dédelgetett és ennek hátrországául szánta volna az induló lapot. Az író azt is tudni vélte, hogy Bajcsy-Zsilinszky Gömböst is bevonta a tervezetbe.⁸⁰ Féja Géza ezt a forgatókönyvet cáfolni igyekezett saját visszaemlékezéseiben, hozzátéve: „annyi tény, hogy a kormány tagjai közül Vass Józsefet szerette leginkább [Bajcsy-Zsilinszky – B. Á.], mert benne sejtett demokratikus hajlamokat. Vass pedig, ha elnyerte volna a miniszterelnöki széket, Zsilinszkynek mint ellenzéknek feltehetőleg szabad futást ad, már ezért is, hogy légbört teremtsen, és nyomást fejtessen ki a demokratikus reformok érdekében.”⁸¹ Féja hangsúlyozta továbbá, hogy Zsilinszky mindössze egyszer fogadott el pénzt Vasstól (nyomdaköltségekre), ami nem igaz, noha valóban más módját választotta a jelentős szociálpolitikai vívmányai mellett a halála után a kirobbant panamabotrányról is nevezetes miniszter a támogatásnak.⁸² Például a lakáskiutalását. Közbenjárásának köszönhetően került az ellenzéki politikus 1925-ben az Attila úton újonnan épített hatemeletes állami bérpalota, a Bethlen-udvar egyik négy-szobás lakásába,⁸³ noha szerényen berendezett otthonában Féja szerint „évszámra tartozott a lakbérrel, s bizony gyakran csöngetett a végrehajtó” is.⁸⁴

⁸⁰ Talpassy T.: A holtak i. m. 11–17. Vö. Talpassy T.: A reggel i. m. 9–17. A mértéktartó szakirodalom nem szól efféle tervekről Vass kapcsán. *Romsics Ignác*: Bethlen István. Bp. 1999. 307., 320.

⁸¹ Féja G.: Lapszélre i. m. 60. Mind Féja, mind Talpassy esetében hozzá kell tenni, hogy 1929 előtt nem ismerték személyesen Bajcsy-Zsilinszkyt, vonatkozó információik tehát másodkézből származnak.

⁸² Életpályájához lásd *Timár István*: A bethleni konszolidáció „szürke eminenciása” – Vass József politikai pályafutásának vázlata. Vasi honismereti és helytörténeti közlemények 22. (1995) 4. sz. 67–73.

⁸³ Új lakó költözik a Bethlen-udvarba. Világ, 1925. szeptember 13. 15. Bajcsy-Zsilinszky mellett itt élt Eckhardt Sándor (1890–1969) irodalomtörténész, nyelvész, politikus; Mihelics Vid (1899–1968) politikus, újságíró; Zolnay László (1916–1984) művészettörténész, régész és Vaszary János (1867–1938) festőművész is. (www.urface.com, letöltés 2016. szept. 9.)

⁸⁴ Féja Géza: Szabadcsapat. Életregény. Bp. 237. Talpassy ehhez hozzáteszi azt a szimbolikus tartalmú részletinformációt, hogy dolgozósobájának falán Kossuth és Tisza (!), majd utóbbi helyén 1930 őszétől Vass József arcképe díszlett. *Talpassy Tibor*: Betöltötte hivatását. Bp. 1975. 12., 22.

A Vass Józsefhez fűződő kapcsolat biztosította tehát az *Előrs* anyagi és szellemi hátterét,⁸⁵ s e kapcsolat nyomot is hagyott a lapon. Ennek egyik szembetűnő jele a Vass József nevéhez fűződő – kétségtelenül jelentős, ám a mezőgazdasági szegénységet a rendszeren kívül tartó – öregségi és rokkantsági biztosítás recepciója.⁸⁶ Bár Bajcsy-Zsilinszky új politikáját épp az említett rétegekre igyekezett építeni, Vass törvényjavaslatát a magyar sivatag üdítő oázisaként ünnepelte lapjában,⁸⁷ ahol egy beszédes című és érzelmes riportban a miniszter szociális érzékenységét is méltatták – Vass levelét közölve.⁸⁸

A miniszter 1930 őszen bekövetkezett halála után Bajcsy-Zsilinszky nekrológgal búcsúztatta patrónusát, némi vigasztalásnak nevezve, hogy minden reménység a kormánypolitikában „vérbeli magyareMBER [sic!]: Bethlen István, Nagyatádi Szabó István, Vass József és Gömbös Gyula”, akik mind a „magyar faji felsőbbiség” hirdetői. Bajcsy-Zsilinszky szerint Nagyatádinak és Vassnak kellett volna összefognia, ám míg előbbi belesodródott a kompromisszumokba, utóbbi tudatosan vállalta azokat. „S talán jól is tette, mert így legalább kórházak, szanatóriumok, anya-, csecsemő- és gyermekvédő intézmények száza, a társadalombiztosításnak összes hibáival is heroikus erőfeszítése, meggyógyult és megmentett magyarok sok ezrei, javuló halálzási statisztika, csökkenő tüdővész jelzik az utat” – tette hozzá. Vass szerint komoly reformok megalkotására volt hivatva, s noha fegyelmezett pártember volt, tudat alatt ellenzéki

⁸⁵ *Talpassy T.*: A holtak i. m. 5–17.

⁸⁶ *Gyáni Gábor – Kövér György*: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Bp. 2006. 368.

⁸⁷ *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Oázis a sivatagban. *Előrs*, 1928. június 10. 1–3.

⁸⁸ A tanyanép szociális helyzete? Vass József szíve is megesett Sebők Vince tragédiáján. *Előrs*, 1929. november 9. 5–7. Vö. *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Badak uram szerencséje (Egy húszholdas kisbirtok sorsa 1930-ban). *Előrs*, 1930. május 17. 1–3. A cikk alapja – mely igen hasonlít A boldog ember (1935) keletkezéstörténetének legendájára – Badak Gyula parasztgazda budapesti látogatása Bajcsy-Zsilinszky-nél egy esetleges állás ügyében. A Márokpapiból érkező kisbirtokos – akit csupa „zsidós nevű” ügyvéd, molnár, bérlő stb. gáncsolt el élete során – sorsát bemutató cikk végén a lapvezér Vass-t idézi bátor reformer szavaiért. A boldog ember keletkezéséhez lásd *Szilágyi Zsófia*: Móríc Zsigmond. Bp. 2013. 567–569. Móríc és Bajcsy-Zsilinszky kapcsolatához lásd *Bartha Ákos*: „...nem érzem magam távol Zsilinszky Endrétől”. Móríc Zsigmond és Bajcsy-Zsilinszky Endre kapcsolatához. *Irodalmi Magazin* 4. (2016) 1. sz. 37–40. A cikkből egyébiránt per lett, minthogy a szövegben emlegetett „ötven holdas zsidó, Goldmann Ignác” sajtó útján elköveztet rágalmazás címén feljelentette Bajcsy-Zsilinszkyt. *Magyar Országos Tudósító*. Budapest, 1933. márc. 16. 6. törvényszéki kiadás.

politikát folytatott – érvelt (háttér-információk nélkül igen nehezen követhetően) a lapvezér.⁸⁹

A politikai sakkjátszmák miatt nem mellékes információ, hogy 1927 végén vagy 1928 elején Bajcsy-Zsilinszky kilépett a Fajvédő Pártból.⁹⁰ Döntését eképp indokolta Csizmadia Lajosnak címzett levelében: „Nem voltam megelegedve azzal, amit a parlamentben és a parlamenten kívül csinálnak. Mi [ő és Eckhardt Tibor – B. Á.] népiesebb és szociálisabb szellemi politikát követelünk, s az egészséges fajvédő gondolatot szociális szellemmel és szociális tartalommal akarjuk megtölteni. Mi annak idején azért léptünk ki a kormánypártból, hogy komolyabb ellenzéki politikát csináljunk, a mostani fajvédő párt azonban már majdnem egészen kormánypárti. Természetes, hogy én továbbra is fajvédő vagyok, fajvédőbb, mint valaha” – tette hozzá.⁹¹ A magyar „fajközösségre” vonatkoztatott szociális érzékenység valóban integráns része volt a megkopott renoméjú fajvédő ideológiának. A „hogyan továbbról” Gömbös Gyulához intézett szavai tájékoztatnak: „a fajvédelem Világosát messze elkerülöm. A súlyosan sérült eszmehajót pedig bevontatom az *Előörs* kikötőjébe és kis műhelyébe, s kitatarozom, avult dongáit újakkal cserélem ki, modern fegyverekkel szerelem

⁸⁹ *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Vass József (nekrológ). *Előörs*, 1930. szeptember 13. 1–2. Vö. *Féja Géza*: Emlékezés Vass Józsefre. *Előörs*, 1930. szeptember 20. 5. A lapvezér tehát 1930 őszére igen nehéz helyzetbe került, noha a miniszter utódjánál is próbálkozott a jó nexus megőrzésével. Lőb István vasesztergályos „beszámolt arról a látogatásról, melyet a párt küldöttsége vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre vezetésével tett a népjóléti miniszternél. Vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre feltárta a miniszter előtt a Bedeaux-rendszer lényegét és a párt nevében tiltakozott annak bevezetése ellen. Kifejtette, hogy a munkaidő megrövidítésével, a harmincezer külföldi munkás tervszerű eltávolításával átmenetileg sokat lehetne segíteni a helyzeten. Ernst Sándor népjóléti miniszter megígérte, hogy minden panaszt megvizsgál.” – *A politika hírei*. *Ujság*, 1931. január 30. 8. *A Népszava* Bajcsy-Zsilinszky munkáspolitikusáról nem volt jó véleménnyel: „Lőb István ugyanis néhány év előtt a vasmunkásszövetség tisztviselője volt, amikor 1926 augusztusában a kispesti befizetőhelyen tagsági bélyegekkel manipulált, és pedig radikálisan. Ez alatt azt kell érteni, hogy 2058 pengőt elsikkasztott, amivel megkárosította azt a szövetséget, amely keserves fillérekből a munkásokat segélyezi. Lőböt ekkor a szövetségből kizárták, följelentést is tettek ellene, vizsgálati fogságba is került. A rokonai kétségbeesetten a segítségére siettek, kötelezettséget vállaltak az elsikkasztott pénz megfizetésére, ezért a szövetség megkegyelmezett neki és elállott a megbüntetésétől.” – *A „nemzeti radikális”*.... *Népszava*, 1930. november 6. 8.

⁹⁰ *Vigh K.*: Bajcsy-Zsilinszky i. m. 89.

⁹¹ Idézi *Vida István*: Bajcsy-Zsilinszky Endre és a Bihar megyei Független Kisgazdapárt megalakulása (1930). *Dokumentumok. Békési Élet* 21. (1986) 298–299.

fel, új kazánt építék bele. És azután – nemsokára – valamiképpen útnak indítom a költő szavaival: »Repülj hajóm!«⁹²

Mivel az idézett szövegrész a korabeli közéleti publicisztika – oly sok parttalan vitát eredményező – metaforikus beszédmódjához igazodik, célszerű közelebbről megvizsgálni az 1928 és 1931 közt született cikkeket. Ezekből látható, hogy a jelzett időszakban új politikai hívószavak kerültek Bajcsy-Zsilinszky szótárába, melyek fokozatosan háttérbe szorították a „fajvédelem” kifejezést. Ilyen új fogalmi konstrukció volt az osztályharcot és az „ortodox-liberalizmust” felváltani igyekvő, egyben a nemzetiszocializmust is elvető „szociális nacionalizmus”, vagy a „nemzeti demokrácia”.⁹³ Utóbbi szerint „az egész magyar nemzetre épülő igazi demokráciára kell törnünk”, noha „a nyugati polgári és munkásszíneződésű demokrácia helyett Magyarországon csak parasztszíneződésű demokrácia képzelhető el”.⁹⁴ Bajcsy-Zsilinszky az általános és titkos választójog „csodaszerét” 1928 nyarán még gúnyosan emlegette,⁹⁵ egy évvel később azonban már a kívánt változások szükséges, ámde nem elégséges feltételének tartotta.⁹⁶ Ugyanakkor – a magyarságra szabott parlamentarizmus önkormányzati hagyományait körvonalazva – nem ítélte el kategorikusan a „modern diktatúrát”, csupán annak magyarországi gyökértelenségét hangsúlyozta.⁹⁷

Utólag visszatekintve az életútra az általános és titkos választójog hirdetése akár egy „baloldali fordulat” kezdőpontja is lehetne, a korabeli források azonban

⁹² *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Nyílt levél Gömbös Gyulához. Előörs, 1928. szeptember 16. 1–4.

⁹³ *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Nemzeti szocializmus vagy szociális nacionalizmus I–II. Előörs, 1928. március 24. 1–3. és április 8. 1–2.

⁹⁴ *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Polgári vagy nemzeti demokráciát? Előörs, 1929. augusztus 3. 1–3. A parlamentbe kerülve is megerősíti, hogy „erős gazdasági és politikai demokráciára van szükség.” – KN 1931. I. 276. (1931. aug. 1.)

⁹⁵ *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: „Falrafestett forradalom”. Előörs, 1928. június 3. 1–3.

⁹⁶ *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: A mi demokráciánk. Előörs, 1929. július 27. 1–3.

⁹⁷ Bajcsy-Zsilinszky előszeretettel kritizálta Bethlen István kormányzását „piszlicsár-diktatúra”-ként, vagyis nem magát a diktatúrát ítélte el, hanem annak bethleni megnyilvánulását. *Zsilinszky Endre*: Diktatúra és piszlicsár-diktatúra. Szózat, 1923. szeptember 23. 1–2. A diktatúra intézménye iránti nyitottságát épp a parlamentben fogalmazta meg 1924-ben. Nemzetgyűlési Napló. 1922. XXIII. 397. (1924. április 16.) Még 1930 végén is azért kritizálta Bethlent, mert a „modern diktátor nem szolgálkkal veszi körül magát, hanem magához méltó férfiakkal, munkatársakkal és harcosokkal”. Bajcsy-Zsilinszky nézete szerint Bethlent környezete „vitte félre”. *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Bethlen basa és a nemzeti ellenzék. Előörs, 1930. november 29. 1–2.

másról tanúskodnak.⁹⁸ Újságcikkek bizonyítják, hogy Bajcsy-Zsilinszky térvesztése és reformer nézetei ellenére a két nagy jobboldali egyesületben továbbra is komoly pozíciókat töltött be. 1928 nyarán az ÉME egyik országos alelnökéként ténykedett, sőt a szervezet 1929 tavaszán nagy emlékéremmel jutalmazta Horthy Miklós kormányzó, Vass József népjóléti miniszter, Gömbös Gyula honvédelmi miniszter, valamint Sztranyavszky Sándor belügyi államtitkár társaságában.⁹⁹ A MOVE elnöki tanácsának még 1931-ben is tagja volt,¹⁰⁰ Horthy Miklós kormányzóba vetett bizalmának pedig 1929-ben is félreérthetetlen jelét adta.¹⁰¹ A pártvezérét 1926 végén védő Bajcsy-Zsilinszky kapcsolata Gömbössel sem valamiféle demokratikus eszmélés miatt romlott meg 1927-ben,¹⁰² hanem a fajvédő vezér szerbbarátságának köszönhetően, ami a Mussolini iránt rajongó Bajcsy-Zsilinszky számára elfogadhatatlan volt.¹⁰³ A lobbanékony természetű politikus alighanem rosszul értelmezte a politikai mozgásokat, mivel Gömbös szerb orientációja egyezett a kormány kettős játékával és egyáltalán nem zárta ki az olasz

⁹⁸ A baloldali fordulat mellett érvel publikációiban Vigh Károly. Vö. pl. *Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre pályáivének baloldali fordulata*. Hitel 20. (2007) 11. sz. 91–98.

⁹⁹ A MOVE jubileuma. Budapesti Hírlap, 1929. március 5. 4. Néhány nappal korábban a „magyar középosztály egyesületének”, a Pátria írók és hírlapírók klubjának jelmezes bálján mondott beszédet Kozma Miklós, Eckhardt Tibor, Hornyánszky Gyula és Papp Jenő társaságában. [Cím nélkül.] Pest-i Hírlap, 1928. március 2. 9. Jelzésértékű ugyanakkor, hogy két évvel később már Pethő Sándor társaságában tartott előadást ugyanott. A Magyar Nemzetpolitikai Társaság váumuniós vitájának utolsó ülése. Budapesti Hírlap, 1931. április 14. 12.

¹⁰⁰ A MOVE Budapesti Sport Egylet bálja. Budapesti Hírlap, 1931. február 4. 12.

¹⁰¹ „[...] kuruc lobogás és ebara fakó ne sodorjon bennünk egyetlen igaztalan szemrehányó szót, de még gondolatot se a felé a vérünkéből való magyar férfiú felé, aki legalább úgy szenved sorsunk súlya alatt, mint mi” – írta lapjában Horthy tízéves kormányzóságát ünnepeelve. *Bajcsy-Zsilinszky Endre: Tíz esztendő*. Előörs, 1929. március 1. 1. Húszas évekbeli szerepéhez a Horthy-kultusz építésében lásd *Turbucz Dávid: A Horthy-kultusz 1919–1944*. Bp. 2015. 79–161.

¹⁰² Mint említettük, 1926 decemberében „a legteljesebb ragaszkodásáról tett nyilatkozatot Gömbös Gyula mellett”. – A fajvédő párt bomlásának híre. Budapesti Hírlap, 1926. december 28. 5.

¹⁰³ „A fajvédők részéről, akik annyi erkölcsi tőkét gyűjtöttek az olasz–magyar barátság következetes és szakadatlan hangoztatásával, már ez sokkal több a naivságnál.” – Bajcsy-Zsilinszky Endre Kozma Miklósnak, 1927. április 27. MNL OL K 429 14. cs. 5 d. Zsilinszky. Budapesti lapok. Vö. *Bajcsy-Zsilinszky Endre: Magyarok, olaszok, szerbek. Magyarság*, 1927. április 14. 1. Bajcsy-Zsilinszky néhány héttel később is elővette az ügyet és arra a következtetésre jutott: „már látom, hogy ki kell lépnem abból a pártból”. Bajcsy-Zsilinszky Endre Kozma Miklósnak, 1927. május 7. Uo. Kozmával Bajcsy-Zsilinszky megőrizte őszinte, jó viszonyát, s a médiavezér a politikus-publicista új lapjában is nagy népszerűségnek örvendett. Vö. *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: Nemzeti állam. Politikai tanulmány III*. Előörs, 1930. szeptember 27. 3.

kapcsolatokat, sőt némiképp felértékelte Magyarország fontosságát Rómában.¹⁰⁴ Az *Előrs* számai mindazonáltal arról tanúskodnak, hogy a volt fajvédőpártiak közti ellentétek – és a közismert „búcsúlevél”¹⁰⁵ – ellenére Bajcsy-Zsilinszky eleinte kifejezetten bizakodó volt Gömbös kormánybeli szerepvállalását illetően.¹⁰⁶ Sőt – a képviselőházi napló szerint –, később még miniszterelnökségét is reménykedve fogadta.¹⁰⁷ S bár hajdani vezéréhez képest más utat választott, a „légüres tér” nem volt egészen üres, hiszen egyrészt fontos kormányzati kapcsolatok, másrészt ideológiai tartalmak is megmaradtak Bajcsy-Zsilinszky számára.¹⁰⁸

Az bizonyosan állítható, hogy a kampány alatt megbetegedett politikus 1927-es – Vass József által anyagilag támogatott – olaszországi gyógykezelése alatt már dolgozott egy nagyszabású reformterven, noha ebből aligha vett át mindent 1930-as programkönyvébe. Bajcsy-Zsilinszky 1927-ben még úgy vélte, hogy „a nemzetközi zsidó nagytőke” szervezi és működteti az „arany internacionálét”, a pénzzel megvesztegethetetlenek számára pedig „vörös internacionálét” tart fenn. „E három hatalmas szervezettel”, a megvett hadakkal és az „aljas szórakozóhelyek minden lélekbomlasztó miazmájával: az Antikrisztus egész megszervezett és csodálatosan felszerelt hadseregével” kell a belső erőtlenség által is gyötört keresztényeknek megküzdeni – vélekedett.¹⁰⁹

Három hónappal később, a *Magyarság* hasábjain is hasonlóan fogalmazott, az Ady-vitához kapcsolódó cikkében. Az írását Duce-idézettel záró politikus nem értett egyet sem a zsenikultuszt ápoló (liberális) Fenyő Miksa, sem a destrukció emlegető (konzervatív) Szász Károly álláspontjával, és bár inkább Szászék felé

¹⁰⁴ Vö. *Kerepeszki Róbert*: Horthy Miklós mohácsi beszéde, 1926: Emlékezhely a politikai gondolkodásban és a nemzetközi kapcsolatok történetében. In: A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai. Szerk. S. Varga Pál – Száraz Orsolya – Takács Miklós. Debrecen 2013. 315.

¹⁰⁵ *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Nyílt levél Gömbös Gyulához. *Előrs*, 1928. szeptember 16. 1–4.

¹⁰⁶ Vö. *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Honvédelem. *Előrs*, 1929. október 26. 1–3.; Gömbös Gyula nagytakarítást tart. *Előrs*, 1930. május 3. 4.

¹⁰⁷ Lásd pártja nevében tett parlamenti deklarációját. KN 1931. XI. 107–110. (1932. okt. 12.)

¹⁰⁸ Kiss (F) József szerint Bajcsy-Zsilinszky „a Szózat megszűnése, az 1926 decemberében Derecskén elszenvedett választási vereség és a MOVE-ban betöltött elnöki tisztségéről történt lemondás után – időlegesen – politikai légüres térbe került, melyből csak akkor tudott végérvényesen kitörni, amikor a feltörekvő – nemzeti alapokon létrejött, de az 1920-as évek végére egyre nagyobb szociális érzékenységet mutató – új nemzedék létrehozta a maga szervezeteit, s megindult a mozgalommá tömörülés a népiek soraiban.” *Kiss (F) József*: A pályakezdő Szabó Pál és az *Előrs*. Szolnoki Tudományos Közlemények XIII. (2009) 4.

¹⁰⁹ *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: A kereszténység válsága. *Uj Élet*, 1927. március 57–61.

húzott, fajvédő interpretációjával új csapást nyitott a polémiában. Mint írta, „a nagy háborút mi verekedtük végig. Mi hoztuk haza katonáinkat fegyverben, és a távollétünk alatt szétzüllött haza fegyverezte le őket. És most mi vívjuk a magyarfaj [sic!] csendes, mégis véres polgárháborúját a zsidó kapitalizmus, a zsidó liberoradikalizmus [sic!] és a zsidó szociálkommunizmus [sic!] hármasság ellen”.¹¹⁰

Fenyő a *Nyugat* hasábjain reagált az őt „néhány mellékmondatban, kissé sommásan és jóval kevesebb igazsággal” elintéző cikkekre, Ady tiszteletét vitaalpnak fogadva el. A Gyáriparosok Országos Szövetségének igazgatója visszautasította, hogy „a történelmi Magyarország elgyöngült nemzeti társadalmának további” szétmállasztására bujtogatott volna és tagadta az októbrizmus vádját is.¹¹¹ Érvként hozta fel, hogy a Garami Ernő által felkínált államtitkári pozíciót visszautasította, „mert éreztem, hogy a forradalom lejtőjén nincs megállás, és ennek a szerencsétlen kísérletnek végzetesen anarchiába kell fúlnia”. Mint fogalmazott, „semmi közöm októberhez, sem a törtetői közé nem tartoztam, sem meglapultjai közé, ellenben Károlyiék idején szerveztem a polgárság ellenállását”.¹¹² Ez a vallomás megnyugtató lehetett a tördőfés-legendához továbbra is ragaszkodó Bajcsy-Zsilinszky számára.¹¹³

¹¹⁰ *Bajcsy-Zsilinszky Endre: A magyar Ady. Magyarság, 1927. június 26. 1–2.* Bajcsy-Zsilinszky két évvel később is Ady–Mussolini párhuzammal kelt vitára Kosztolányi bírálatával, lándzsát törve a „fejedelmi ember” mellett. *Bajcsy-Zsilinszky Endre: Az írástudók lázadása. Előörs, 1929. augusztus 10. 1–3.* Egyébként sem ódzkodott hallatni hangját kulturális ügyekben. 1926 őszén Bernard Shaw antimilitaristának tartott darabját (A hős és a katona) olyannyira nehezményezte, hogy nyílt levelet írt a kultuszminiszternek. *Bajcsy-Zsilinszky Endre: Nyílt levél Klebelsberg Kuno gróf kultuszminiszterhez. Magyarság, 1926. október 27. 1.* Egy évvel később pedig már egyenesen a Nemzeti Színház igazgatójának elbocsátást követelte a nemzetietlen és giccsparasztot ünneplő előadások miatt. *Bajcsy-Zsilinszky Endre: A Nemzeti Színház válsága. Magyarság, 1927. október 28. 1.* 1933-ban ugyanő a *Nyugat*-ban recenzálta Rokonokat, sajátos érvekkel méltatva az író: „nagy része van Móricz Zsigmondnak abban, hogy mi fiatalabbak, akik végkép elundorodtunk a 67-es világ avult és hazug, díszmagyaros és szavaló műhazafiságától, megtaláltuk az utat egy új nacionalizmus felé, amely a nemzet fogalmát már a magyar népre készüli újjászabni.” – *vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: Rokonok. Nyugat 1933. I. 182–184.*

¹¹¹ *Bajcsy-Zsilinszky Endre: A magyar Ady. Magyarság, 1927. június 26. 1–2.*

¹¹² *Fenyő Miksa: Polémia Adyról és magamról. Nyugat 1927. II. 787–789.*

¹¹³ „Ha valóban a magyarság életakarata mozgatta volna az októberi kabaréforradalom silány bohócait, önvédelemre készítették és szervezték volna a hazaömlő magyar csapatokat. [...] Az önvédelemre való készülődés mindent magával ragadó lendülete helyett [...] a magyar hadsereg céltudatos, alávaló szétzüllésztésére dolgozott apraja-nagyja a »virágos forradalom« rendezőinek, elsősorban a sajto”. – *Zsilinszky Endre: Egy pillantás hátrafelé. Előörs, 1928. április 21. 1–3.*

Figyelemreméltó, hogy Bajcsy-Zsilinszky az 1928-as Ady-ünnepség előkészítésében is részt vett, mediátorként segítve az ünnepség szervezőit a hatósági engedélyek megszerzésében.¹¹⁴ Fenyő Miksával történő pengeváltásából pedig előbb ismeretség, majd „meglepő” barátság lett,¹¹⁵ noha Fenyő később szerényen hoztátette: „hamis pénzverés volna, ha megkockáztatnám az állítást, hogy a barátság hatása alatt Zsilinszky Endre jellemében bármi változás is következett volna be”. Fenyő ezek után igen pontosan részletezte a politikus erősen determinált alaptételeit (a magyarság nagyra hivatottságának dogmája, katonai virtus túlértékelése, a középosztály politikai vezetésébe vetett hit stb.), amelyekről nem volt hajlandó tágítani.¹¹⁶ Ugyanakkor Bajcsy-Zsilinszky antiszemitizmusának „puhulásában”, látókörének tágításában alighanem okkal jelölhetjük ki Fenyő Miksa helyét. Jól tükrözi a politikus metamorfózisát 1930-as színvallása az őt számon kérő Kozmának: „Én tényleg elég szívélyes viszonyban vagyok Fenyő Miksával, akit valóban igen eszes, igen művelt s alapjában jóindulatú embernek tartok, s magyar nosztalgia él benne és ugyanolyan mélyről fakadó tisztelete a magyar tehetségnek, sőt a magyar szépségnek és egyéniségnek is, ami egy-egy kulturált zsidóban meg kell hogy lásson az ember. Mindenesetre nélkülözhetetlen lelki táplálék számára a magyar faji és nemzeti zseni termése [...], mint mondjuk Wolff Károly számára.”¹¹⁷ A kapcsolat további mélyüléséről tanúskodik, hogy Fenyő 1944 novemberében már a háború utáni Magyarország kormányfőjeként számolt Bajcsy-Zsilinszkyvel.¹¹⁸

Az 1928-as Bajcsy-Zsilinszky azonban még nagyon messze volt attól a politikustól, akivé 1944-re változott. Bajcsy-Zsilinszky, aki az 1938 utáni zsidótörvényeket – sajátos érveléssel – elutasította, ekkor még a „demoliberalizmust” ostromozta, a numerus clausust védte és a Numerus Clausust Védő Liga nagybizottságának tagjaként ténykedett.¹¹⁹ Érvelése szerint egy egészséges társadalomnak nem

¹¹⁴ *Gergely Pál*: Az első budapesti Híd folyóirat emléktárából. Irodalomtörténet 61. (1979) 609.

¹¹⁵ Ezzel a jelzővel minősíti Gyáni Gábor Fenyőnek Bajcsy-Zsilinszkyhez fűződő szoros viszonyát, „ami akár barátnak is nevezhető.” *Gyáni Gábor*: A napló mint kordokumentum. Holmi 26. (2014) 1263.

¹¹⁶ Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről. Szerk. Vigh Károly. Bp. 1984. 104–107.

¹¹⁷ Bajcsy-Zsilinszky Endre Kozma Miklósnak, 1933. április 19. Bajcsy-Zsilinszky levelezése. MTA BTK TTI Könyvtár. Bajcsy-Zsilinszky közlése szerint ekkoriban két-háromhavonta találkoztak, parlamenten kívül. Uo.

¹¹⁸ *Fenyő Miksa*: Az elsodort ország. Naplójegyzetek 1944–1945-ből. Bp. 2014. 393.

¹¹⁹ *Gergely J.*: Gömbös Gyula. i. m. 186.

lenne szüksége a zárt számra, ám a magyar társadalmat kettős függőség gyötri: a köztisztviselők függnek a kormánytól, a magántisztviselők pedig a „teljesen zsidókézből lévő bankvilág”-tól, amire ránehezedik „a zsidó kapitalizmustól való egyetemes függőség”. A törvényi keretek lazításának következtében így szerinte „megrohamozza majd a mohó, a háborúban sokkal kevesebb embert veszített, a megszállt területről óriási számban idetódult, Galíciából ma is változatlanul özönlő, érvényesülésre és bosszúra szomjas zsidóság a magyar főiskolákat”.¹²⁰ Bajcsy-Zsilinszky zsidóságra vonatkozó nézeteit 1928 februárjában is megismételte. Véleménye szerint „mohó és vak uralomszomjuk [...] példa nélkül álló, évezredek beidegzettséggű, tökéletes módszerekkel dolgozó vad és barbár imperialista akaratakat” pedig nagyfokú érzékenységbe burkolják. Ráadásul a zsidóság ahelyett, hogy örülne a numerus clausus, úgymond, antiszemitizmus-csillapító hatásának, a gazdasági életben és immáron a parlamentben is újra megerősödvén ágál ellene, sajtójuk pedig „hatalmasabb, mint valaha volt”.¹²¹ A rendelkezést „tetmetve” elismerte, hogy az „nem ideális intézmény”, s legfőbb bajként egyedülvalóságát említette, hiszen ideális esetben „egész sora egészítette volna ki a további törvényhozási intézkedéseknek”. Így például „a nemzeti társadalom autonómiájának kiépülését” kellett volna támogatni a „tősgyökeres magyarság” megerősítéséért – vélekedett.¹²² Ez már kétségkívül a harmincas évek Bajcsy-Zsilinszkyjének beszédmódjára emlékeztető gondolat.

Bármennyire sajátos jelenség is tehát a szabad-királyválasztó fajvédő politikus legitimista lapban közölt zsidóságkritikája, hiba lenne csupán erre az aspektusra szűkíteni reformnézeteit. Hiszen fent idézett zsidóellenes cikkében „az autonóm társadalmi szervezkedést” jelölte meg a „magyar nacionalista társadalom” egyetlen járható útjának.¹²³ 1927 őszén pedig Klebelsberg kultúrfölény-konceptióját kritizálva „a gyakorlati életpályák, a testi munka, a magasabb rendű munkás- és munkavezetői pályák, ipar, kereskedelem, kertészet, intenzív földművelés”

¹²⁰ *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Papírforma és valóság. Magyarország, 1927. november 23. 1–2.

¹²¹ *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: A numerus clausus és a zsidók. Magyarország, 1928. február 21. 1. Vö. *Vönyó József*: Zsilinszky és a zsidókérdés. In: *Jobboldali radikálisok Magyarországon, 1919–1944: tanulmányok, dokumentumok*. Szerk. Vönyó József. Pécs 2012. 56–71. A zsidósággal kapcsolatos averzióihoz hasonlóan a Népszövetség – és általában az integrációs modellek – iránti ellenszene is változatlan. Vö. *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: „Európai kultúráramlatok”. Magyarország, 1927. december 29. 1–2.; *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: A nagy pör. Magyarország, 1928. január 19. 1.

¹²² *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Epilógus. Magyarország, 1928. március 1. 1.

¹²³ *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: A numerus clausus és a zsidók. Magyarország, 1928. február 21. 1.

felé igyekezett orientálni a „magyar középosztályt”.¹²⁴ 1928 februárjában ismét Klebelsberget és Bethlent kritizálta, mert, úgymond, nem nemzeti, csupán partikuláris érdekeket képviselnek, s a rendre hivatkozva „minden életrevaló gondolatot, tervet és szervezkedést” elfojtanak. Az „egykor oly szép, független és önértékes magyar tisztviselői” rétegek ennek következtében korrumpálódnak, a szociális kérdés pedig „elsősorban rendészeti kérdéssé” silányodik, miközben olyan égető problémák maradnak elhanyagolva, mint a „színmagyar földmunkásság” és a „diplomás proletariátus” sanyarú helyzete, vagy éppen a „nemzeti honvédelem”.¹²⁵ Két héttel később ugyanakkor a kivándorlás kényes kérdését tárgyalta, a „betolakodó” „szemétnépek” („galiciánerek”, cseh munkások) ellen agitálva, s helyükbe hangsúlyosan magyar etnikumú tömegek betelepítése mellett kardoskodva.¹²⁶

Bajcsy-Zsilinszky ebben az időszakában került kapcsolatba a Bartha Miklós Társasággal (továbbiakban BMT). „Az 1925-ben javarészt székely eredetű egyetemi hallgatók és ifjú értelmiségiek által alapított Társaság 1928-ra levetkezte kezdeti önképzőkör-jellegét és hozzákezdett a földkérdés tanulmányozásához,” Szabó Dezső és Ady Endre munkásságát véve alapul.¹²⁷ 1928 tavaszától a BMT és az *Előörs* között eleinte kifejezetten intenzív kapcsolat alakult ki, a lap fiatal munkatársainak jelentős része ugyanis innen verbuválódott (Áfra Nagy János, Féja Géza, József Attila, Pintér Ferenc, Simon Andor, Lakatos Péter Pál, Fábíán Dániel).¹²⁸ A BMT-t jól jellemzi, hogy a korabeli rendőri jelentések szerzői sem tudták eldönteni, szélsőjobboldali vagy szélsőbaloldali szervezettel, esetleg a Galilei Kör utódjával állnak szembe, mindössze a radikálisnak minősíthető társadalomkritikát tudták azonosítani.¹²⁹ A bizonytalanság nem feltétlenül a

¹²⁴ *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: „Áldatlan örökség”. *Magyarország*, 1927. november 15. 1.

¹²⁵ *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Neokonszolidáció. *Magyarország*, 1928. február 10. 1.

¹²⁶ *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Tülnépesedés. *Magyarország*, 1927. november 30. 1. Nézeteit az *Előörs*ben is megismételte, még vitriolosabb hangnemben: „Hol késik az a sarkantyús rettentő csizma, mely belerúgjon ezekbe az átkozott gézengúzokba, hogy a belük forduljon ki?! [...] Egy megfelelőbb idegenrendészeti rendszer szinte egy csapásra megszüntetné a munkanélküliséget.” – *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Védelmet követelünk a magyarság számára az idegen bevándorlókkal szemben. *Előörs*, 1929. január 19. 3. A témát egy héttel később nemzetközi kontextusban tárgyalta, idegenkatasztert, a vidéki rendőrhatalóságok kiképzését, az idegenek alkalmazásának megszigorítását, a bevándorlás teljes megtiltását követelve. *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Védelmet követelünk a magyarság számára az idegen bevándorlókkal szemben. *Előörs*, 1929. január 26. 1–3.

¹²⁷ *Tasi József*: József Attila *Előörs*-korszaka. *Magyar Könyvszemle* 97. (1981) 332–337.

¹²⁸ *Sebestény Sándor*: A Bartha Miklós Társaság. 1925–1933. Bp. 1981. 208.; *Tasi J.*: József Attila i. m. 332–337.; *Vigh Károly*: Bajcsy-Zsilinszky Endre és József Attila. *Hitel* 22. (2009) 4. sz. 83–88.

¹²⁹ *Sebestény S.*: A Bartha Miklós Társaság i. m. 54.

detektívek tájékozatlanságából eredt, hiszen a tagok sokirányú tájékozódását a szervezet meghatározó alakja, Fábíán Dániel is elismerte.¹³⁰

Bajcsy-Zsilinszky már „1927-ben feltűnt a Károlyi utcai Fővárosi Képtár előadótermében, ahol a Társaság rendezvényeit tartotta. Többször fel is szólalt e vitaüléseken.”¹³¹ Az egyik ilyen alkalomról a *Magyar Szemle* is megemlékezett. Dénes István előadásához kapcsolódva megállapította, hogy „a középosztály nincs abban a helyzetben, hogy a Dénes vázolta feladatra vállalkozhatna, tehát magának a parasztságnak kell megszerveznie önmagát s az érdekszövetségen felépítendő szervezkedés alapvonalait vázolta fel.”¹³² Mindez figyelemreméltó hangsúlyeltolódás a fajvédelem középosztályra építő politikájához képest, amit 1928-as, Gömbös Gyulához címzett nyílt levelében is megtagadott,¹³³ noha ekkori érvrendszere sajátos ötvözetét nyújtotta a konzervatív, fajvédő és népi ideológiai elemeknek és szókészleteknek.¹³⁴ A Társaság meghatározó alakja, Fábíán Dániel 1928-ban felkérte a párt nélküli politikust, hogy a szervezet világnézeti ankétján mutassa be a fasiszmust, amit Bajcsy-Zsilinszky azzal utasított el, hogy egyrészt „nem fasiszta” és „botor dolognak” tartaná „egy még csak félig kipróbált rendszer átvételét”, másrészt igen elmarasztaló véleményt fogalmazott meg a BMT elméletieskedő, kevés konkrét célt meghatározó „szabad líceumáról”.¹³⁵ Bajcsy-Zsilinszky újdonsült lapjában finoman érzékeltette is ebbéli véleményét. Cikkében elismerően szólt a BMT-ről, de gyakorlatiasabb munkát várt a szervezettől, mert „bele kell merülnie a cselekvő életbe”. Szükségesnek tartotta, hogy a szervezet „termeljen ki magából igazi politikai vezért”, amilyenek például

¹³⁰ Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről i. m. 96.

¹³¹ *Fábíán Dániel*: Bajcsy-Zsilinszky Endre és a Bartha Miklós Társaság. In: Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről i. m. 98.

¹³² *Asztalos Miklós*: Előadássorozat a magyar parasztpoplémáról. *Magyar Szemle* 2. (1928) 12. sz. 391.

¹³³ „[...] fajvédelmet és népvédelmet kissé kaszinói mértékek szerint adagoltunk, kicsit a falusi kúria ámbitusából néztük a falut, a falusi középbirtokosokon át kerestük a nép szívét”. – *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Nyílt levél Gömbös Gyulához. Előörs, 1928. szeptember 16. 1–4.

¹³⁴ „A parasztságot a magyar élet minden vonalán az öt megillető helyre juttatni: annyit is jelent, hogy e legépebb és legnagyobb és legépebb életrezervoárból kiemelkedő új középosztály ki fogja egyensúlyozni a mai magyar középosztály sok idegenségét, elhasználatlan idegekkel pótolja mai középosztályunk elhasznált idegeit, leomlasztja a kasztszerű elkülönülés mai, Európa-szerte páratlanul álló meredek bástyáit, helyreállítja az egyes társadalmi rétegek között a rendes vérkeringést, fölfrissíti a magyarság megzavart és kiapadt ösztönéletét.” – *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Ellenkezik-e a magyarság fokozott önvédelme Nagymagyarország gondolatával? Előörs, 1928. szeptember 2. 1.

¹³⁵ *Fábíán Dániel*: Bajcsy-Zsilinszky Endre i. m. 97–98. Vö. *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Egyöntetű és cselekvőszellemű ifjúságot. Előörs, 1929. október 12. 1–2.

Endre Lászlót tartotta.¹³⁶ Ám nem sokkal később már nemcsak hozzászólásaival gyarapította az összejöveteleket, hanem önálló előadással is. 1929-es szereplése ráadásul szezonnyitó vitaülés volt, így az egyetemi ifjúság igen nagy számban vett részt rajta, vagyis megkülönböztetett figyelem övezte az előadást.

Nem haszontalan hosszabban foglalkozni a Bajcsy-Zsilinszky húszas évek végi reformterveit és azok hangsúlyeltolódásait egyaránt jól érzékeltető eseménynyel. Vigh Károly szerint az előadó „síkra szállt az általános és titkos választójo-gért, a politikai demokráciáért, a szabadságjogokért, a radikális földreformért, és a kisemberek védelmében javasolta a parasztság, munkásság és értelmiség szervezett együttműködését”.¹³⁷ Az irányában általában nem ellenséges *Budapesti Hírlap* részletes beszámolója azonban nem egészen erről tudósít: „Zsilinszky Endre elgondolása szerint a külön-külön megszervezendő társadalmi osztályokat egy nagy egységes nemzeti táborban kell egyesíteni. Magyarországon nincs szerves kapcsolat a dolgozó rétegek között. Az egyes társadalmi osztályok önma-gukban is teljesen szervezetlenek, különösen a magyar parasztság. Ezzel szemben nálunk túlméretezett kapitalista feudalizmus van, amelynek előretolt őre a bankkapitalizmus, amely ebben az országban mindent a kezében tart. A magyar lélek emelkedettebb annál, semhogy apró zsebérdekkel előtérbe állításával kapható volna szervezkedésre: az igazi magyarságot és pedig különösen a magyar parasztot csak magasán szárnyaló hazafias nemzeti programmal lehet megnyerni. Amit az olaszok a faszizmussal megcsináltak, Magyarországon sokkal tökéletesebben meg lehetne és meg kellene csinálni és meg is fogjuk csinálni. Elsősorban a politikai, az érdekképviseleti és a termelési organizációt kell megcsinálni a dolgozó tömegeknek és azután az osztályonként megszervezett népet egységes nemzetté kell magasítani. Az ifjúságnak főképpen ez kell, hogy a célja legyen. A magyar ifjúság nem foglalhat helyet a különböző ál-nacionalista szervezetekben, annál kevésbé a szociáldemokrácia táborában, amely a nemzetnek csupán elenyésző töredékét foglalja magában. De még kevésbé állhat a magyar ifjúság az úgynevezett demokrácia sorába sem, amely lelkileg teljesen távol áll a magyar föld népétől, a magyar föld zömétől. A demokrácia különben is titkosan, vagy nyíltan mindenkor a leghívebb kiszolgálója a kapitalizmusnak. A magyar ifjúság célul csak a magyar faj egészét állíthatja maga elé. Ezután pár szóval a

¹³⁶ *Bajcsy-Zsilinszky Endre: A magyar harminc évesek.* Előörs, 1928. szeptember 30. 1–4.

¹³⁷ *Vigh K.: Bajcsy-Zsilinszky i. m.* 99.

pacifizmusról emlékezett meg vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre és azt hangoztatta, hogy Magyarország nem járhat elől a pacifista mozgalomban, mert kismemzet létére nem engedheti meg magának azt a fényűzést, hogy a magyar katona ősi és kiváló faji értékeiről jellegzetes és fajnemesítő tulajdonságairól lemondjon. De nem mondhat le a magyarság – még a mai szomorú helyzetében sem – a birodalmi gondolatáról sem. [...] Magyarország [...] tökéletesebb államszerkezet, mint Európának legtöbb országa és éppen ezért nagy Mátyás királyunk birodalmának gondolatáról soha le nem mondhatunk!”

Figyelemreméltó az alelnöki reakció is: „Fábián Dániel alelnök megköszönte az előadást és kijelentette, hogy a Bartha Miklós Társaságban tömörült egyetemi ifjúság megfogadja a szónok tanácsát, a cselekvő munka terére lép, de azt senki nem kívánhatja az itt helyet foglaló és magas erkölcsi és szellemi színvonalon álló egyetemi ifjúságtól, hogy utcai antiszemitáskodással és komolytalan tüntetésekkel adjon életjelt magáról. Erre ez a társaság nem vállalkozhatik, de a komoly építőmunkára mindenkor a legnagyobb készséggel kapható.”¹³⁸

Az idézett szövegrészből érzékelhető, hogy Bajcsy-Zsilinszky-nél a diákkor óta eszményített, eleinte konzervatív alapozású, majd fajvédő elveken nyugvó „nemzeti egységben” immáron hangsúlyos szerepet kapnak a „dolgozó rétegek”. A gyakorta egyszerű zsidózásba torkolló fajvédő retorikát cizelláltabb megközelítés váltja (vö. „kapitalista feudalizmus”, „bankkapitalizmus”), amit azonban a hallgatóság még a „régimódon” is érthetett. Alighanem épp a kódolt olvasat miatt érezte szükségesnek Fábián óvni a hallgatóságot az utcai politizálástól. Az *Ujság* beszámolója szerint ráadásul az üzenet nem is volt olyannyira kódolt: „az előadóülés szónoka vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre volt, aki előadásában azt fejtegette, hogy az ifjúság ne foglalkozzék meddő elméletekkel. A magyar ifjúság fellegetvárának, a Bartha Miklós Társaságnak a dühös darazsak fészkeinek kell lennie, ahonnan a darazsak kieresztik fullánkjaikat, ha a magyar fajt valami veszélyezteti. Történelmi idők előtt állunk – fejezte be szavait a szónok –, nehéz idők előtt, nehezebbek előtt, mint amelyeket megéltünk. A magyar ifjúnak nem szabad tétováznia, hanem egyöntetű és cselekvő akarattal kell megteremtenie a jövő új Magyarországot”.¹³⁹ A nemzetkarakterológiai alapvetésű reformokba a

¹³⁸ [Zsilinszky Endre előadása.] Budapesti Hírlap, 1929. október 17. 10.

¹³⁹ A dühös darazsak fészke. Ujság, 1929, október 17. 8.

„tökéletesebben” megvalósított fasizmus is belefért, ugyanakkor figyelemreméltó a „különböző ál-nacionalista szervezetek” emlegetése attól a politikustól, aki a húszas évek első felében oly határozottan épített a Turul Bajtársi Szövetségre és a jobboldali radikális ifjúságra.¹⁴⁰ A (szociál)demokrácia elutasítása, az egzakt módon sohasem definiált „magyar faj” központi szerepeltetése, a domináns militarizmus és a történelmi alapokon nyugvó birodalmi gondolat emlegetése azonban határozottan ellentmondanak Vigh Károly idézett értékelésének és Fábíán Dániel emlékeinek Bajcsy-Zsilinszky baloldali, demokratikus nézeteiről BMT-s időszakában.¹⁴¹ A szervezet és a politikus viszonya egyáltalán nem volt harmonikus. 1929 tavaszán Bajcsy-Zsilinszky „agyrémnek” minősítette a Fábíán névéhez kötődő „turáni szláv paraszt államot”,¹⁴² 1929 végén pedig, amikor a Társaságban előtérbe került a tudományos szocializmus kérdése, „Bajcsy-Zsilinszky Endre nem tudott azonosulni a barthások baloldali fordulatával”, így a társaság kiszorult az *Előörs* hasábjairól.¹⁴³

Itt érdemes megemlíteni, hogy hasonló fogadtatásban részesültek a cseh-szlovákiai Sarló mozgalom tagjai is, akik 1930 márciusának idusán a dunai népek nemzetiszín szalagjai mellett vörös szalaggal is díszített koszorút szerettek volna elhelyezni a budapesti Petőfi-szobornál. „Ebből támadt a nevezetes

¹⁴⁰ 1928-ban már azt nehezményezte, hogy a diákokat összeugrasztják a munkásokkal, s míg a rendőrség „veszi kezelésébe” mindkét csoportot, a „kartell” szabadon garázdálkodhat. *Bajcsy-Zsilinszky Endre: Államosítják a diákszervezeteket? Előörs*, 1928. november 4. 1–4.

¹⁴¹ „A világgazdasági válság éveiben a magyar baloldalhoz és ezen belül a Bartha Miklós Társasághoz fűződő kapcsolatai bizonyítják, hogy már ekkor síkraszállt Magyarország demokratikus alapon történő újjászületése érdekében.” – Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről i. m. 102. Vö. Bajcsy-Zsilinszky „tagja lett annak a Bartha Miklós Társaságnak, amelynek rendezvényein, Fábíán Dániel felkérésére, Zsilinszky is gyakran felszólalt, hogy – különösen a „nemzeti demokrácia”-ról vallott nézeteivel – nem lebecsülendő hatással legyen a társaság tagjaira.” *Vigh Károly: A fajvédelemről a nemzetvédelemig: Gömbös és Zsilinszky közös politikai útja és szétválásuk története. Valóság* 45. (2002) 6. sz. 65. (Bajcsy-Zsilinszky publicisztikája arról tanúskodik, hogy a Szociáldemokrata Párt 1930-as agrárprogramjának fontosságát saját szempontjai szerint méltányolta. A kormány szégyenének tartotta, hogy ez a program „nagyszabású és gazdagabb és föltétlenül sugallóbb erejű”, mint az Egységes Párté, vagy akár más polgári pártok „elavult” tervezete. Mindez szerinte utolsó figyelmeztetés Bethlennek, „hogy megengedje, sőt jó szemmel nézze egy ellenzéki, de osztályfeletti és minden ízében nemzeti népmozgalom megindítását” – vagyis a sajátját. *Bajcsy-Zsilinszky Endre: Agrárdemokrácia vagy szociáldemokrácia. Előörs*, 1930. augusztus 9. 1–2.)

¹⁴² *Bajcsy-Zsilinszky Endre: Egy el nem mondott márciusi beszéd. Előörs*, 1929. március 23. 1–3.

¹⁴³ *Tasi J.: József Attila* i. m. 336. Bajcsy-Zsilinszky 1929 végén élesen bírálta Asztalos Miklós a BMT Új Magyar Föld című kiadványába írt cikkét is. *Bajcsy-Zsilinszky Endre: A magyar államgondolat hanyatlása. Előörs*, 1929. december 14. 1–3.

»koszorúaffér«, amikor is a rendőrség megakadályozta a koszorú letételét, így a küldöttek Táncsics sírjára voltak kénytelenek helyezni azt [...]. A magyar belügyminiszter, Scitovszky parlamenti beszédében március 19-én felháborítónak nevezte, hogy a sarlósok a kis nemzetek színei mellett vörös szalagot is el akartak helyezni a Petőfi-szobron, ezenkívül azt is kifogásolta, hogy a Sarló küldöttei olyan beszédet akartak elmondani, hogy a Duna-menti nemzetek jövője csakis a dunai konföderáció útján oldható meg.”¹⁴⁴ Bajcsy-Zsilinszky a sarlósok „szerencsétlen, idétlen és méltatlan szerepléséről” értekezett ugyanekkor az *Előőr*sben, leszögezve, hogy csupán az ezeréves határookban gondolkodó fiataloknak van keresnivalójuk az országban.¹⁴⁵

A helyét kereső politikus azonban nemcsak a korabeli mainstreamen kívül eső radikális erővel, hanem a mérsékelt reformerek – Bethlen István és Szekfű Gyula nevével fémjelzett – gyűjtőhelyével, a konzervatív *Magyar Szemlé*vel is vitázott, például Ottlik László *Új Hungária felé* című külpolitikai víziója kapcsán.¹⁴⁶ Bajcsy-Zsilinszky részben saját gondolatait látta viszont a tervezetben és az új Duna-völgyi politika előfeltételeként – a propaganda helyett – a magyarság faji és népi megújulását, a kontraszelekció megszüntetését, valamint a közigazgatás decentralizálását nevezte meg. Szerinte az Ottlik-féle terv „feltűnően hasonlít Jászi Oszkár Keleti Svájcához”, noha „ezt a neopatrióta új Hungáriát jó magyarok gondolták el, a Keleti Svájcot pedig a magyarsággal szemben legálább is indifferens kultúrsznobok, idegenek. [...] Ez a különbség azonban egymagában nem elegendő ahhoz, hogy egy széles autonómiákra, vagy éppen federációkra épülő új Hungáriát elfogadjunk” – fogalmazott megsemmisítően sarkasztikus cikkében Bajcsy-Zsilinszky.¹⁴⁷

¹⁴⁴ *Vigh Károly*: A felvidéki Sarló-mozgalom története. Valóság 47. (2004) 64–74.

¹⁴⁵ *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Ifjú magyarok innen és túl. *Előőr*s, 1930. április 19. 1–3.

¹⁴⁶ *Ottlik László*: „Új Hungária felé”. *Magyar Szemle* 2. (1928) 9. sz. 1–9.

¹⁴⁷ *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Neopatriótizmus? *Előőr*s, 1928. október 14. 1–3.

FROM THE RACIST PARTY TO NATIONAL RADICALISM

Endre Bajcsy-Zsilinszky 1926–1931

by Ákos Bartha

SUMMARY

Supported by the Racist Party, late in 1926 Endre Bajcsy-Zsilinszky made an unsuccessful attempt to retain his parliamentary seat that he had won at Derecske as a candidate backed by the governing party in 1922. At the same time, his former review called *Szózat* also ceased to exist, and he himself struggled with a serious illness. He left the presidency of the Magyar Országos Véderő Egylet (Hungarian National Protective Union) at the end of 1927. The fall of the racist politician from Parliament, together with all its manifold consequences, is regarded by the author as a crucial event of Bajcsy-Zsilinszky's life that has so far received unduly little attention. This two-part study accordingly explores in detail the influence that the agitation of the political arena exerted on him and devotes attention to the hitherto uncollected journalistic achievement of the politician and his emerging world view. Finally, the program and ideology of the National Radical Party, founded by Bajcsy-Zsilinszky in 1930, is also assessed.